

Г 540449

МИХАЙЛИНА
РОШКЕВИЧ

ТАКУ ВЖЕ
БОГ
ДОЛЮ СУДИВ

Львівський національний університет
імені Івана Франка

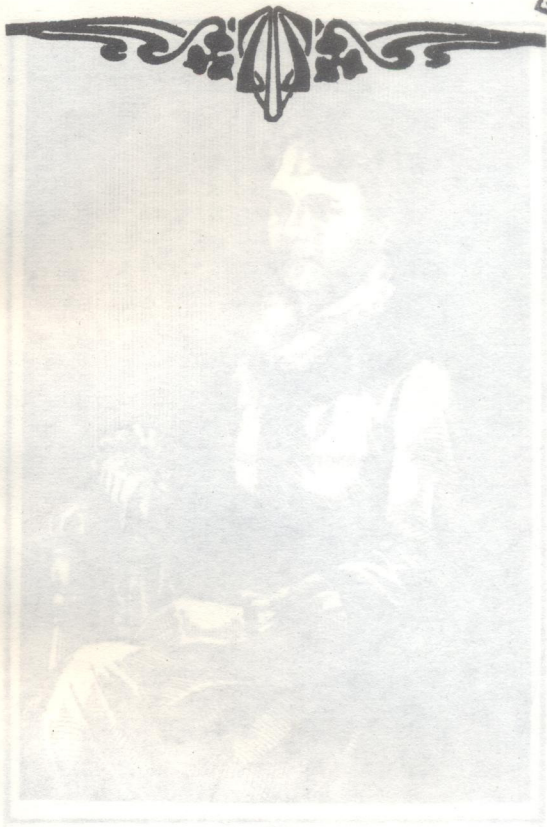
Наукова бібліотека

001-0038409

IHB
2011

Меладзе, Понкратов-Леонид

1911-1978

1978

ШБ(АУКР)6-44

I 540449

ББК 84Ук
P81

822.161.2-3(081)

Упорядкування і післямова
Романа Горака

Рошкевич М. М.

P81 Таку вже Бог долю судив: Оповідання, спогади / Упоряд. і післямова Р. Д. Горака.— Львів: Каменяр, 1993.— 112 с.

ISBN 5-7745-0549-9

У книжку ввійшла невелика за обсягом, але цікава творча спадщина сучасниці Івана Франка, якій він пророкував непересічну роль в українській літературі. Крім оповідань, значний інтерес становлять її спогади про Івана Франка та Наталію Кобринську.

P 4702640201-008 Інформ. листок
93

ББК 84Ук

ISBN 5-7745-0549-9

© Роман Горак, 1993,
упорядкування, післямова

ВІД УПОРЯДНИКА

Спонсором цього видання, як тепер прийнято говорити, є Марія Дем'янчук, бабуня якої — Ольга Рошкевич-Озаркевич — доводилась рідною сестрою авторки цієї книжки — Михайлини Рошкевич-Іванець. Так уже склалося, що дочка Ольги Рошкевич — Олена-Ольга — і Михайлина Рошкевич вийшли заміж за Іванців, які доводилися один одному братами, до того ж ще й називалися Йосипами.

У своїй повісті «Тричі мені являлася любов...» (1983) я розповів про ці дві родини, а також про трагічну долю рукописної спадщини Михайлини Рошкевич та її сина д-ра Івана Іванця, четаря УСС, відомого українського художника, мистецького критика, засновника і лідера АНУМ (Асоціації незалежних українських мистців).

На мою публікацію в часописі «Жовтень» про долю Михайлини Рошкевич відгукнулись ті, хто знав її в останні роки життя. Вони повідомляли, що після смерті Михайлини Рошкевич залишилось чимало меморіальних речей, її рукописи та листи, і просили мене, щоб ті речі забрати, бо люди, які зберігають їх, уже в такому віці, що архів може пропасти. Усі мої старання влаштувати через Спілку письменників поїздку в Чехословаччину закінчились невдачею. М. Рошкевич залишалась, за тодішньою кваліфікацією, «невідомою» письменницею, заради якої не варто було «робити окремих заходів», а окрім того була мамою «відомого націоналіста» Івана Іванця,

якого згноїли за його переконання на мідних рудниках Уралу. На жаль, доля архіву Михайлини Рошкевич невідома...

Марія Дем'янчук залишилась одна з великої колісь родини Рошкевичів. Залізна завіса не дозволила в ті часи сконтактуватися з нею. Уже після виходу книжки «Тричі мені являлася любов...» вона з дочкою Оленою приїхала в Україну, однак і тоді обставини склалися так, що я не зміг з нею зустрітися. Вона відвідала село Миклашів, де похоронена її рідня. На пам'ятку про свої відвідини, як кожен емігрант-українець, взяла собі жменьку землі з рідного обійстя і була на цьому «приловлена». Її звинуватили в тому, що зробила це зумисне, аби провести радіоактивний аналіз землі і «оклеветать» радянську дійсність. Місцева влада, вихваляючи перед гостею з Канади пресловуту радянську дійсність, особливо загострювала увагу на здобутках народної освіти. Марія Дем'янчук мала необережність зауважити, що ті успіхи очевидні, бо одне з приміщень сільської школи містилось у батьківській плебанії, а друге — в курнику.

Пригода, яка сталась у Миклашеві, прикро вразила село. Воно берегло пам'ять про родину Іванців, не забувало, що саме в Миклашеві був створений перший курінь УГА; на провідну неділю перша служба Божя на цвинтарі завжди правилась на могилі отця Іванця та його родини. Не очікуючи допомоги зверху, село своїми силами вибудувало нову школу, якій могло б позаздрити й місто, і відкрило її 1990 року. Того дня із шкільного подвір'я вчителі та учні з національними прапорами пішли процесією до церкви, в якій окрім служби Божої з нагоди початку навчального року та причастія відбулася панахида за родину Іванців. Після освячення школи святкувало все село. Аби на Миклашів не казали, що

він тоне у болотах, від центральної магістралі було прокладено асфальтовану дорогу.

Рукопис, готовий до випуску в світ, на жаль, довго ще лежав би без руху: видавництво «Каме-
няр», опинившись у матеріальній скруті, не змогло б у найближчі роки здійснити випуск книги. Тоді я звернувся до Марії Дем'янчук. Наведений нижче її лист до мене у тій справі, гадаю, буде цікавим не тільки для дослідників-франкознавців та істориків нашої літератури, але й усіх, кому доля цієї літератури не байдужа:

«Слава Україні! [...]

Щодо мого життя — це нічого цікавого чи надзвичайного. Від 1941 року я працювала у Львові книговодом у «Народній торгівлі». В 1944 році тоді дуже бомбили Львів, і працювати було неможливо. В травні 44 р. бухгалтерію перевезли до Жегистова біля Криниці і вислали нас, 8 бухгалтерів, щоб зложити біланс за 1943 рік. Нас вислали примусово. Ми повинні були за 2—3 місяці зложити біланс і вернутися до Львова. Однак так не сталося. Більшовики прорвали фронт, зайняли Львів і скорим темпом посувалися на Захід. Для нас не було вороття і, хоч-не-хоч, треба було їхати на Захід. Залишатись тут було неможливо, тут «грасувало» польське АК¹.

В серпні ми переїхали на Словаччину. Там поділили нас на транспорти і мене першим транспортом вислали на роботи до Німеччини. Я попала до Відня, до одної господині, там доглядала корови, доїла їх, як рівно ж працювала на полі. Одне було добре, що ми мали добрі харчі і ця німка поводитись з нами дуже коректно і по-людському. Була я там пів-

¹ Армія Крайова.

року. Відень бомбили кожного дня, але ферма була на периферіях, так що там бомб не кидали.

Я несамовито тужила за домом, почувалась винною, що залишила хворих батьків і брата. Не спала цілими ночами, лиш плакала, плакала. За цей час фронт приблизився до Відня. Я своїй господині оповідала багато про страхіття більшовицької окупації, і вона рішила втікати до Німеччини, до своїх батьків, які жили 100 км від Мюнхена, в містечку Прін. Це була чудова місцевість у підніжжі Альп над озером Хімзе чи Кімзе (не знаю). Одначе вона не хотіла мене брати із собою, бо корови і вся господарка залишалась на місці. Я плакала і просила, щойно її діти, які мене дуже любили, просили — і вона згодилась. Запрягли три величезні вози. Ми їхали три тижні майже через цілу Австрію, попри чудові Альпи, аж до Пріну. Тут перейшла я працювати до баварського господаря. Поводився він зі мною дуже погано. Харчі були жахливі, дуже мало, а праця важка — від рана до пізньої ночі. Богу дякувати, за пару тижнів скінчилась війна, і я залишила його. В Прін прийшли американські війська, і я працювала у них у кафетерії кельнеркою. По кількох місяцях американські війська відійшли, а на їхнє місце запроваджено табір для сиріт різних національностей. Їх реєстровано, а опісля відсилали до їхніх країн. Було дуже багато єврейських дітей, які потратили батьків у концентраційних таборах, і їх переважно висилали до США. Були також українські діти, яких хотіли вивезти на «родіну», одначе ми їх не пустили. Я працювала там аж до кінця 47 року. З початком 48 р. виїхала я по контракту як домашня прислуга до Канади. Так опинилась я в Монтреалі. Працювала у французів цілий рік по 35 доларів на місяць. По році я пішла працювати до ресторану за кухонну помічницю. Весною 50-го року переїхала в Торон-

то, бо там жили люди, яких я знала ще з дому. Тужила за домом, хоч би за вісткою, одначе нічого не могла довідатись з-поза залізної заслони. Цілий час мала контакт з бабцею Михайлиною, аж до кінця 50-го року, опісля кореспонденція перервалася. Щойно багато років по тому довідалась про смерть її сина Романа, як рівно ж про її смерть у старечому домі.

Тут працювала я у фабриці та в міжчасі заізналась з моїм будучим мужем Титом Дем'янчуком, і 3.03. 1951 року ми побралися. Він був дуже чесна і порядна людина, родом із Скалата. Так само, як і я, тужив за домом і ніяк не міг привикнути до нової країни.

Роки минали, в 1952 році народилась нам одиночка донечка Оленка. Помалу ми мусили привикати до нових обставин. Засобів у нас жодних не було, бо приїхали сюди «голі-босі» і мусили починати від «ложки і миски». З часом муж дістав працю як кресляр в міській управі Торонта. Я також «видряпалась» до бюро і працювала в асекураційному підприємстві 28 років аж до пенсії. Життя не було легке, одначе Бог винагородив мене дуже добрим мужем і доброю дитиною. Оленка належала до найкращих учеників протягом свого навчання, включно з університетом.

По смерті Сталіна я зважилась написати листа до Хими Окрутної до Кудиновець, яка була у моїх батьків довгі літа як господиня. На моє щастя, Хима одержала мойого листа і відписала мені, властиво, відписав її братанок Василь, який виховувався у нас і ходив до гімназії разом з нами, тому що його батьки були дуже бідні люди. Мали шестеро дітей і 1/2 морга поля. Він написав гарного листа та повідомив мене про смерть моїх батьків і брата ще 1946 року.

В 1977 році, в березні, захворів мій муж, і за три місяці його не стало. Ми з Оленкою осталися сиротами. По трьох роках самоти я зійшлась з Андрієм Хараком, який був також вдовець і дуже самотній. Це чесна людина, активний пластун ще з тих часів, як «Пласт» був дозволений у нас в Галичині. На жаль, тепер він дістав жахливу хворобу Альцгеймера. В нього є цілковитий замок пам'яті...»

Дякуючи Марії Дем'янчук вихід цієї книжки став можливим. Книжки, на яку українська література чекала більше ста років. Додам лише, що Михайлина Рошкевич є першою українською письменницею новітньої української літератури в Галичині, яка під кермом Івана Франка з позицій «лектури для приємного читання», звертала на тори демократичних засад і поверталась своїм обличчям до народу та його проблем.

Тому від України, сьогодні ще голої-босої, дякуємо Вам, пані Маріє!

РОМАН ГОРАК

ІВАН ФРАНКО

МИХАЙЛИНІ РОШКЕВИЧ

*Ні, не однако для всіх сонце сяє,
Хоч безучасно над всіма блистить.
Бідний слізьми його блиск заливає,
Щасним воно і терни золотить.*

*Серце дівоче, красніше сіяє
Щирість твоя, аніж сонячний світ:
Радісний усміх для щасного має,
Сльози для горя, пораду й привіт.*

КУМА З КУМОЮ

Фотографія

(Брудна, кам'яниста вулиця гірського містечка Велдіжа. Неділя, з полудня. Сюди й туди снуються товпи гірського народу — чоловіків і жінок. Гамір, розмови, співи, крики жидів. Дві жінки стоять перед невеличкою старою хатчиною на вулиці.)

— Ци уже йдете так завчас домів, кумо?

— Тат іду, любко. Ади, ледви за дві неділі накопала-м від двох курок яєць, та віднесла-м за гурман соли, за сірничку, дїтьом по бубличині та трошка мила на чіпці — та й по яйцьох. А ти чому не вийдеш коли до брата? Рада-сь, що-сь ся забила у Велдіж, та нічо не робиш, лиш п'еш та колачі їж. Ой, нетруде якийсь!

— Ба, ая! І нині, кобе-сте знали, з'їла-м два колачі, но за шустку.

— Але ти, кумко, не гнівайся, що я жартую.

— Ідіт, ідіт, та чо би-м ся гнівала? Або я жарту не знаю?

— Та бойє, як есь ще була навесні на Николи, та й відтогди не виділа-м тя аж донині.

— Мой, кумо, то все нема як! Та якби від мами, то би-м і щотижня бігла, аби, чей, не знати які роботи були. А від братови чого піду? Знаєте, брат собі рад, а невістка марекувала би ще, що йду, аби ми що дали.

— А чоловік ци добрий, ци не б'є тя?

— Ні, любі мої. Відколи, адіт, за него-м ся віддала, то, певні, м'я і пальцьом не кивнув.

— А видиш, усі ти казали, аби-сь не йшла, що буде тя убивати так, як першу жінку. А я ти добре казала: не слухай, іди, будеш своя си газдиня! А то невістка була би тобов і донині ся поневіряла та ще до того і обмовляла. Ади, як Сопрунівську Анну носили, а єї як прийшов час, то она ся віддала аж щось на семе село.

— Йой, добре, кумко, що єї ся трафіло,— коби лишень що доброго, бо то дуже була гідна дівочка; я не знаю, за що єї тоти жонища взяли в зуби, вже була би уже ся давно віддала, та через них...

— Тат з нев, кумо, кохався Іван Сульо щось два роки, та й ладив єї брати.

— Та що, кумо, єї було би з ним дуже добре, бо я Івана знаю, він дуже гідний, найтихший межи усіма парубками! На танці і до коршми ніколи не ходит, хіба як весіля є у селі, та то вже часом піде подивитися на молоду та як танцюют. Я уже ся надивила на своїм весілю! Прийшов того вечора, як мали по мене приїхати, ~~та~~ сидів собі, та лиш ся дивив, а вітак, як єго Анна відтанцювалася, а він єї узяв на коліна, та як став єї обнімати та цілювати, то аж любо було ся дивити, бо то так, як голуб'ята. Та вітак стало міні так дивно, що чуд¹, як-ем учула, що вна віддаєся аж до Креховець. А то ще она сирота і не дуже молода, вже щось мала тридцять штири роки, і не зовсім на обличчя файна!.. Ба, чо то ся з Іваном розійшло, ви десь мусите знати,— тат вона воліла би була у своє село віддатися?..

— Та він, сирота, був би уже давно оженився з Анною, ба коли вітчища має непевного — не хоче ту грунт дати, а й узяв та й сам ся оженив. Бо

¹ Диво.

Іванови мати, як знаєш, умерла ще п'ять літ тому. А отець ось має тепер з другою жінкою двоє дітей та хвалиться, що тим малим буде держати грунт, а тих трьох синів від першої жінки порозганяє як псів, — не до тебе кажучи. Та й то ся тягло аж до сеї весни, до перед Николи, та, може, було би ся то не так стало, коби був лиш Василь Сопрун не зазвав з сусіднього села, з Єлем'я, кушніра шити кожухи. А тот як там дошив, та й вітак пішов кушнірити аж до Креховець, та й там обізнався з одним креховецьким парубком, Грицьком Кондратюком, урльопником...¹ Дуже файний, високий, чорнобровий, а як затанцює або заспіває, то аж село ся розлягає. Але газдівства не пильнував, маржини жадної не тримав, лишень дві пари коней; на грунт (бо грунту має моц) узяв у банку вісім соток, та й не знати, куда тоті гроші потворив. Правда, що має два браття та й дві сестри, але їх не вінував, бо ще не годні; а матір ані вітця не погрібав, бо виділа-м у четвер з Гачканев, як ходили п'яні по Долині, гей медвідь з медвідьчихов, та відпитували якихось сватів. Ци ти смієшся, кумо? Та бігме, що відпитували якихось сватів — я не знаю, відай, уже лолінських, отих наших Сопрунів. Та й той ворог уже давно хотів ся женити, але жадна дівка, котра его знала, не хотіла за него йти, бо знаємо, що ніхто не хоче себе ані свою дитину у блуд пустити. Аж той радит му, що «у Лоліні, у того газди, де я шив, є дівка»... Як став хвалити: «Тиха, газдівна, — а віно, певні, що велике, бо тота, кумице, певні, що робак! Тот, певні, ні женця не заплатив, ні гребільника, ще й пішла не раз у село заробити на сіль та вітцєви на пачку». А той ворог як то похопив, та й зараз на другий день бере того кушніра, та й махай у Лолин до Василя на свальбу;

¹ Відпускник.

а як там прийшов, та й відразу до дівки: «Любка моя, я без тебе ся збуджу, як ти за мене не підеш!» А до старих каже такої відразу, бігме, що відразу, кумице, ще-м такого не чувала, досить уже ходжу по весілях та свальбинах, а такого дива ще-м нігде не надибала: «Тату-мамко, віддайте Анницю за мене, певні, не будете ся жалували, певні, єї зо мнов буде добре, у мене є великий ґрунт, у мене цугові коні, правда, що худоби не маю жадної, бо мав-єм там троха довгу, та-м спродав, аби ся відчепити від тих жидів». А старі кажут: «Коби здоровля — буде й худоба». Війшла я рано у звір по воду — бо, ади, кумице, я, Сопрун, паламарка та й тота, що єї прозвали «капітанев» (щось, бойє, тоти жони вігадали та призвали жінку «капітанев», — таке ніхто ні збаг, ні прибаг!), беремо з одної керниці воду. Та й я узяла коновку і унчера аби зачерти води теля напоїти та на чир¹ надляти. Сеню лишила-м коло вогня, а малу дітинище уклала-м у колицку... Ой, кумо, кумо, я уже ся скапарила з тов дітинов! Як Божа ніч настане, не усне ти на волос, лиш усе реве та реве. Не знаю, хто плач наслав, ци від того, що тягаю по грядках?..

— Цураха ти! То не від того, що тягаєш по грядках, а хтось такої плач наслав, або найборше з очий. Та лиш озми та вісси дітині три рази з-межи очий, та за кождий раз, що віссеш, відплюнь наповав², то аж так хіба даст вам дітині спокій.

— Ну, най ти докажу, бо як прийде старий, то м'я уб'є, що ще вечеря не готова. Михайло малий біжит за мнов, а ід нему вибігло дівча, уже онука Сопрунова, та й каже, що «дідо та й тато принесут ми колач». А я питаю: «Відки, любко?» — «Адіт,

¹ Борошно, варене на воді.

² На сторону.

нанашко, із Креховець, бо пішли тамки на обзорини, бо хотят давати там тітку». Ого, чую другого дня, що прийшли з молодим, та й прийшов отець, уже свекор Анни, аби уже іти до ксьондза зорудувати на слюб. Анна отченаш і загадки, бачу, дуже добре уміла, молодий дав на заповіді,— їгомосць веліли ся ладити на святу неділю. Але той, любко моя, на тиждень по два рази приходит, Анну цілює, по руках носить, гий¹ малу дітину. Ну, досить уже і я ся кохала, але таку люблю ще-м не виділа. То уже як кому Бог судив. То, бувало, як вийде на город та каже до мене (бо то, ади, кумо, мій город а Сопрунів то лиш через межу): «Ну, видите, газдине, я не знаю, що міні є такого, що я так тоту Анну люб'ю. А як єї не виджу день, два дни, то ся звичайні збуджу. Як ми не раз прийде за ню така гадка, що я би-м не прийшов сюди, у Лолин, то би-м, так ми ся видит, відразу ся стратив». А Анна то слухає, засмієся, та го лиш поцілює. Я єї не раз кажу: «Та ти мала іти за Івана, він за тобов буде банувати». А вна: «Ого, Іван якби хотів, то був би м'я давно брав! Відай, я не сиділа у лісі, але у селі. Хто знає, за котру він має гадку, а мене уже і так люде узяли в зуби, уже ся доста за м'я наговорили. Чей їм аж тепер замкне та позакладає, чей си будут рахувати зуби на долоні, не міні роки». А я кажу: «Ба, та ци не жаль ти, що ідеш так далеко із свого села?» А вна: «Чого! Тат, відай, я не йду в ліс, а й ми ся видит, що у ліпше село, як Лолин, бо тамки родися просо, пшениця, гречка, кочорудзи, ще й огірки та капусту не раз буду завозити у тоті села та у Велдіж на продаж». Я си гадаю: «Погоди, погоди, ще ти не раз заплачеш!» Справили уже і весіля, ввійшли від слюб, сіли обідати, але щось ся завальчили із зятьом, бо, бачу, не хотів

¹ Ніби, як.

пустити коням попасти на городі, а сіна уже не було — знаєш, як то не раз віпаде у господарстві, як навесні сіно вийде?..

— Та міні і не кажіт, кумо! Я тої бідки, певні, сего року не трохи ся навиділа! Прийшлося наймити плуг — каже, аби дати два ринські срібні, два рази сіна волам, та ще й, любко, справити би і его, бо як не даш ладно їсти, та й три рази горівки, то не піде ти орати. Прийшлося давати сіна, а у мене, падонько, мізерно — нема нігде і стеблинки! А той ворог Самійло і не ворохнеся, каже, що му воли не будут здихати з голоду! Та й, любко моя, мав дома обожчя сіна!.. То вітак побігла-м до заступника та й узяла-м верету сіна на два дни жати.

— Та орав ти вітак?

— Ба та чуєте, що-м узяла на жниво. Орало би му поза плечі!

— Не клени, кумо, не клени! Той, що над нами, усьо видит! Ну, погоди, най ти докажу, бо чир Сеня і сама заколотит. Але той зять був би дав трави, лиш ся осердив, що отець, значит уже ся — тесть, дав Анні велике віно.

— А що ж єї дав?

— Ой, той, любко моя, дав пару сиваків, дві корови, десять овець, сім сіраків, два кожухи, три бунди¹, а мати такої фанти² наклала у скриню, що як замикала, то віко коліном притискала; а сім веріт, кумко-любко, повезла на коліньох, бо уже ся не входили у скриню. А зятеві, знаєш, що було жаль? Єдно за дівков, що не буде кому робити, щоби уже намість неї наймита наймати,— а ту і ще забрала тільки працю.

— Або то его праця?

¹ Верхній чоловічий одяг.

² Білизна, одяг.

— Та де єго! То дівоче було віно! А він узяв із старшов доньков півгрунт та й ще якоїсь маржини, а хати, а стайні! Але знаєш, що лукаве може... Молодий, як ся уже осередив, та й повелів дружбі запрягати коні; свої свахи у тих довгих сіраках, гий жидівські даламани, та бояре вілудив із-за стола, а сам ухопив молоду, гий грішну душу, виніс на віз, посідали самі, гий цигани на купу, ще й молодий заспівав єї:

*Ой не сумуй, Анниченько, нішто сумувати,—
Наплакалась ся доволі; час вже перестати! —*

та й пігнав, гий габорцьо.

— Ба, та й прощі не просили?

— Ні, любко! Ні прощі, ні молоду не віладкували.

— То десь сирота мала плакати. То, звичайні, гейби і не весіля...

— Тат музика грала уже аж до раня, та й давали свахам і людям горівки, за стіл брали, брали і тих за стіл, що колачі приносили, ладкали-сьмо, хлопчівня так співала і гуляла з дівками та жонами, що цуд.

— Ба, та кому-сьте ладкали, коли не було молоді? То уже ся і не придало.

— Говори ти, кумо! Тат знаєш, як уже піде під охвоту... А тота сестра молоді, що віддана у Максимівку, прийшла си на весіля уже з полудня, та як уздірла, що Анну узели, то так плакала, що, звичайні, землі ся брала.

— Та чому єї, сироті, не дали знати?

— Говори, тат хто ся сподівав, що їм, тим голишам креховецьким, відпливе розум? Ми гадали, що так буде, гий Бог приказав, що си уже аж увечір озмут. Та ци чуєш, кумо, що навіть усі страви

кухарка не відавала. Лишень зачали-сьмо ладкати капусті, а тоті гайда із-за стола, молоду ухопили, гей чорт зайця, а тота сирота лишень ся відивила — не знала, що з нею діють... Міні, кумко, такий учинився жаль, що-м так ся сплала, гей мала дитина! Бо то дуже гідна дівочка, вона нікому згідного слова не сказала, з ніким ся не сварила, лиш усе собі файненько та тихонько свою робітку робила.

— Тат ми не кажіт, кумо! Я еї знаю тақ, гий вас, іршених¹. Тат, відай, лиш півтора року, як-ем ся віддала із Лолина сюда, у Велдіж.

— Ба, та ци много ти років?

— Я не знаю. Як-ем ся віддавала, то казали на заповіді, що двадцять і два.

— То маеш теперечка двадцять три, ще і пів. То що, ти ще дуже молода.

— А вам ци много?

— Я штирма роками молодша від тої Анни, що ти приказую за ню. Уже ми є, любко, тридцять.

— А кільки тому, як-ем держала вашого Михайла?

— Ой, буде уже перед Покрови за півтори тижня п'ять років.

— Господи, дедви-м ся відпросила тогди у брата, аби м'я пустив кумувати!.. А, пак, ци ходили у пропій²?

— Ходили, але половиця поверталася їх з дороги домів.

— Ба, а то чому?

— Бо пішло тото усе якось у колотню.

— Ба, та чоґо у колотню?

— Поґоди, зараз ти розкажу, бо я знаю добре, бо і мій чоловік туда ходив.

¹ Хрещені.

² Весільна гостина у молодого.

— А ви не ходили?
— Ой, ні, любко! Ледви вірвала-м ся від дітей та від того коров'яти, що-м пішла у свахи.

— Тат уже Сеню лишаєте з дітьми та з коров'ятком...

— Ой, говори ти, кумо, говори! Погоди-но трошка, най лиш твоя Оришка, коби здорова, трохи підросте, то увидиш, як ти буде докоряти, аби-с єї купила хустину, блискавок, рантухову сорочку!..

— Ой, підросте!.. Адіт, як зайде задавлячка, що ходит отуда по селах, та й біду до припадка задушит! Видите, кумко, яка-м бідна, але волю сто рази, аби-м мала і десятеро їх годувати, як по-грібати!

— Говори ти, кумо, говори! Та як учула-м, що у тих двоє дітей умерло на тоту, най ся преч каже, задавлячку, то аж м'я коло серця цьокло.

— Та й уже і у Лолині мрут? То нещесьця, любки!

— Тат у Романа усі діти цавком віумерали, лиш ся одно дівча лишило.

— Я чула, що у него віумерали, але-м гадала, що то уже ся заглаїло.

— То ся не глаїт, кумо, а кажут, що тота слабість і за рік не вийде з села. Ци чула ти? Казали сночи у коршмі, що ішов-ді у Суходолі такой суходільський чоловік та й зачав бристи ріку, та й як уже перебрив на другий беріг, дивися, а на него гойкає якась панна з другого берега: «Чуеш, чоловіче, а перенеси мене через ріку!» А він-ді каже: «А я би чо вертався переносувати когось, коли-м уже сам перебрив?»— «Коли хочеш, аби-м ти щось оповіла, то перенеси м'я». А він-ді вернувся та й переніс. А вона каже му: «Моя мама пішла по селах по жони, а я іду за дітьми».

— Я аж тепер, кумко, від вас ондека¹ вчула. То цавком нещесьця, коли уже натха² ходит...

— Та ци мене би не бити?! Стала-м та й говорю, а домів не йду!

— Погодіт, кумко, сонічко ще високо, та уже ми докажіт.

— Бо кажеш, що Сеня годна!.. Та коби-с виділа, що ми діяла, як цілювала по руках, а усе: «Мамко, любко, зазулько моя, купіт ми хустину, аби-м пішла до нанашки на весіля». Та й мусіла-м продати курку, таку, як орев, за шість шусток, а за дві яець, та й купила-м біді червону хустину на голову. Та як уже ся тото весіля зачало, то жадної роботи єї не було, лиш усе бігала та дивилася. Мусіла-м сама навіть курку загнати.

— Говоріт ви, кумко, дітвака кортит... А, пак, як ся повертали з того пропою, та що казали?

— А що казали! Прийшли у Грабів та й повернули до коршми, а жид каже, що учора, як їхало весіля, то молодий заставив за горівку велику перетикану верету. Як роди молодой то учули, то стало їм (уже знаємо) устидно... Мати Аннина потиху сплала, зять явся з тесьом троха гий перечити, а чужі пропійці як увиділи, що то нема такого порядку, як ся належит, та й яли казати, що то дуже далеко, що ся на завтра не вернут, що шкода днини робітної, що мают ріпу усапати, — та й ся вернуло з Грабова четверо, з Лоп'янки троє, а туду пішло лиш дев'ятеро.

— Та хто у се пішов?

— Отець, мати, зять, якісь там свояки, та й мій чоловік уже ся туду потелімбав, бо го дуже просили, аби ся хоть він не вертав. Та така-м, кумо, бу-

¹ Ось там.

² Наглога.

ла люта, бо як відтьопав туди й Відти, то ходаки на кару розбив, що не було уже у чім раз через хату перейти.

— А у гостину ци ходили?

— Приїздило їх щось аж десятеро. Та такого, кумо, було вівкання та співання, як у село увійшло, що чуд! А теперечка буде штири неділі у четвер, як була-м у Долині, та й дивлюся — вігнав той ворог воли та й корову на торг. Та корову продав якось німцеві, а воли не знаю, чи продав.

— А вна була?

— Була. Питала-м ся, ци добре єї там, а вна казала, що добре, що він єї дуже любить, що як коли заплаче, то мусит ся перед ним ховати, бо якби увидів, що вна сумує, то би ся знудив.

— Ще зразу десь добрий, бо ще усьо не витратив.

— Тат погоди, кумо! Казали наші люде, що чули у Долині в понеділок на ярмарці, що прийшли жиди за довг сікіструвати¹ усьо єї фанту. От воліла сирота ще тільки дівков ходити, як ходила, аніж малася так віддавати... Йой, іду уже! Стала-м та й говорю, та й говорю, а за домівку і гадков не веду, і не зоздрі-мала-м ся, як сонічко зайшло.

— Не бійтеся, кумо, ще зайдете. Адіт, ще ондека ідут лолинські жони. Та як будете коли, то поверніт ід мені.

— Я поверну, але і ти, як будеш у Лолині, то поверни до мене.

— Я піду на Матки уже до родів, та певні, що поверну до вас, кумко моя.

— Буду видіти, ци устроїшся у слові. Бувай здорова!

— Ходіт здорові!

---

¹ Оцінювати для того, щоб забрати.

ТАКУ ВЖЕ БОГ ДОЛЮ СУДИВ

Народне оповідане

В однім невеличкім гірськім селі перед вечером роздався голос церковного дзвона — вість о смерті якоїсь щасливої чи нещасливої душі. Церковця, положена відсторінь села, на високім сугробі, звернула в тій хвилі на себе увагу майже всіх людей того сільця; всі глянули в той бік затривоженими очима, і кожному замерещилося в голові: ба, хто се умер? Але в півгодини ціле село з уст в уста облетіла вістка, що вмерла Марійка, Бирчакова невістка а дочка старого Оленюка. Ніхто не здивувався, що молода, тридцятишестилітня молодиця так передчасно попрощалася з сим світом, бо єї довга, тяжка недуга вже всім віщувала, що відхожу їй не буде. Та все-таки майже кождий, почувши сю вість, зітхнув глибоко, підоймаючи очі до неба і шепчучи з глибини душі: «О Богочку а Таточку!»

Хата Бирчакова стояла в глибокім зворі. Будинки господарські — стодола, кілька стаєнь і чотири обороги свідчать, що ту живе господар заможний, а сад, порядно утриманий і старанно обгороджений парканом з смерекового суччя, свідчить о дбалості господаря.

В тій хвилі, коли дзвін голосить по селу сумну вість, коло Бирчакової хати всі тихо а швидко пораються. Хата стоїть нарозтвір; сусіди забігають на хвильку та вибігають відтак, бо кожному треба вперед упоратися коло господарства, щоб відтак міг на цілу ніч «іти на смерть», т. є. посидіти при тілі, як звичай велить, щоб колись, як його Бог забере з сего світа, християни «і на его смерть прийшли».

Вже ніч залягла. Надворі красна осіння погода. Місяць тихо дивиться згори, мов сумовитий свідок

людської долі і недолі. Бирчакова хата повна гамору, хоч всі стараються бути тихо. Але се дарма: кождий хоче щось сказати і щось учути. Хата курна. Ціла стеля і стіни до половини цілком чорні від диму. В печі палахкотить вогонь на хліб. На печі в діж кисне вівсяне тісто, замішане на хліб на «комашню» (похоронну гостину). На постелі сидить ціла купка жінок, коло них стоять дівчата, парубки. Старші господарі сидять на лавиці під образами. Коло печі, коло полиці і в коморі пораються дві молодичі — сестри теперішнього вдівця, котрі, упоравшись коло своїх хат, прийшли тепер у прикрім часі брата зарятувати. На печі сидить, ніби зажурена, стара Бирчачка і дивиться у запічок, де спить спокійним сном п'ятилітній білявий, синьоокий хлопчик, єї онука, тепер уже сирота, бо єго мати спить уже вічним сном ондека, на лавиці під вікном вишнім. Хоч і як дуже схорована, то все ще слід краси остався на єї лиці. Дивно ялось, і сумно, і страшно те бліде лице відбивалось при білім рантусі, при білій рантуховій сорочці і при таким же білім укривалі, котрим прикрито її до половини грудей. На грудях руки зложені, в руках маленький хрест з воску, а жовте буйне волосся спадало по пояс. В головах стоїть дерев'яний хрест з розп'яттям і миготяча лампа. При слабенькім її світлі хата Бирчакова ще сумніше виглядає нині, ніж звичайно. В головах у небіжки дяк читає псалтиру, а коло него сидить старенький отець небіжки, сивий як голуб, і ніби вслуховується в кожде слово. Видно, що жаль кроїть єго серце, але він не дає того по собі пізнати, він ніби спокійний тільки часом зітхне глибоко і скаже: «Таку вже її Бог долю судив!»

Сестра і брат небіжки сидять на кінець єї ніг, сестрі котяться рісні сльози з очей, а брат силуєсі розмовляти її, що чого вже тут плакати, коли її та

Бог дав і т. д. Чоловік небіжки, високий, крепко збудований, сильний брюнет — волосся довге, кучеряве, лице смагле і подзьобане від віспи, брови замашисті, вічно нахмурені — сидить в куті коло полиці, дає відтам розпорядок сестрам і раз у раз пакає люльку, котру шохвилі запікає в печі, за котрою раз у раз при куренню спльовує. Далі встав, мовчки почастивав всіх людей горілкою і знов сів на своє місце.

В противнім куті хати, на постелі, між жінками йде оживлена розмова, зразу шептом, а чим далі — все голосніше. Перебирають життя покійної, споминають єї пам'ять.

— О любки мої, любки, — говорить Фенна, небіжчина ровесниця і товаришка, — вже то небіжка Марійка, певно, навиділася на тім світі немало, та, певно, вже відбула всю свою покуту верх землі святої! О Богочку, о Богочку!

— Га, якби була ураз слухала єго, — замічає розсудливо якась старша жінка, — то би було до того не прийшло.

— Йой, говори, Олено, говори, — скрикує півголосом Фенна, — ти не знаєш, що то ся діяло, бо і не можеш знати, бо ти, ади, далеко, на кінці села, то не все доходило до тебе. А я хоть і не так в сусідстві, але я з небізкою все добре заходилася, ще віддавна, як ми ще дівками були. То вже ніхто так не знає єї, небіжки, біду, як я! Не трохи-то я й сама єї біди навиділася, а не троха й вона мені наприказувалася.

Всі дівчата почали налягати на Фенну, щоби розповіла, що знає. Бо хоч і самі вони досить знали про життя покійної, та все-таки їм хотілось ще раз, докладніше, почути все за порядком. А вже то певно, що ніхто так до прикладу не розповість, як Фенна. Тим часом стара Бирчачка думала-думала і вснула на печі. Василь Бирчак ще раз почастивав людей

горілкою, заговорив щось до когось і не докінчив, скривився якось дивно, не то на плач, не то на поглум, і пішов спати на під, бо дуже нині змаргався коло отави, а відтак, як жінка умерла, то бігав і до ксьондза, і до дяка, і до паламаря, і до коршми, а й завтра би ще не тільки треба походити. Старого Оленюка щось зачало колоти в боці, то казав синові відпровадити себе додому. А жінкам усе то на руку, бо можуть свобідніше, голосніше балакати між собою.

— Ба, та й ви, дівчатка, не можете єї добре знати, — зачинає Фенна, — бо то вже вісім літ, як небіжечка віддалася. А я добре знаю, бо їй дружчила. Вона, знаєте, не хотіла на жоден спосіб за него йти, бо вона кохалася з Адамом Шутковим. І так вони обоє любилися, що за таку любов ніхто й не чував. А він був такий легінь, що й раз легінь, не такий, як отсей Василь примховатий. Він, бувало, в неділю як убереся красно, як стане з нею танцювати... А вона була росла, здорова, а що вродливою дівкою!.. Очі великі, сині, а веселі, як у яструба... То як підуть у танець, то аж розступаються другі, та дивилися на них, така з них була ладна пара.

Кохалися вони щось цілий рік, але не сватав — якось так їм ішов день поза день, а о весіллю якось ще не гадали, бо, відай, виділи, що тяжко було й гадати, що не було куди. Бо у его вітця, адить, п'ять синів було, а він наймолодший, — то вже двом молодшим не випадало ґрунту, мусіли десь шукати пристайства. А вона, небіжечка, також не мала ґрунту — брат мав її сплатити худобою.

Але біда не спить. Василеві, он тому, сподобалася дівка, а ще більше сподобалося віно, бо єму, відай, все одно було, чи ладну буде мати жінку, чи яку там, коби лиш дужа була робити та коби моцне віно. От старі оба, — уже, значиться, отець єї та й

его, — зговорилися, що він дає синові, а той що дає дівці, та й скортіли одного і другого маетки. Бо старий, небіжчик (не снів би ся!) Бирчак, розумний був! Мав три доньки та набік повіддавав, правда, що в худобі дав порядне віно, але поля нігде не дав і одну скибу — все лишив для сина, — а то, любки, цілий grunt! ¹

То старому Оленюкові аж серце мало не закаменіло, як учув, що его дівка не хоче за Василя йти. Такого силування було, що цуд, а вона — ні та й ні! А тут ще Адам підмовляє, аби не йшла, каже, що буде сам сватав. Зачав напирати на свого вітця, аби ему уділив пайку грунту, та старий би уділив, але що уділить, коли давно вже поділив помежи трьох, а тоті не хотять, кажуть, що яка була умова, то так вони й сплатять молодшим братьом, а грунту не відступлять, бо не підуть зі своїми дітьми у старці.

Прийшлося восени, шле мій Василь сватів до Оленюка, а старий каже, що добре, най приходять на сватьбу, та як умовляться, то підуть до ксьондза. Але вони вже умовилися, то так лише ніби Оленюк прикладаєся. Приходять наші Бирчаки на сватьбу, а дівка таки в очі ему каже, що не піде за него. Але він сміявся з того, бо каже, що «мусиш іти, коли тя беру». Старі Бирчаки гадали, що дівка лиць так вичинаєся, а старий Оленюк хоть знав, що його доньці Адам в голові, то собі гадав, що «коби я лиш віддав її, а як віддасться, то при господарстві забуде за Адама».

Уплескали тоту нещасливу сватьбу. Дівка плає, каже, що не піде, Адама вже не припускає ста-

---

«Цілий grunt» — за часів панщини значив такий grunt, від якого посідач повинен був відробляти панщину парою коней або волів. В різних сторонах «цілий», або «поединковий», grunt мав різну обширність, але пересічно виносив 14—16 моргів.
(Прим. авт.)

рий до хати, але вони собі таки знаходять, де зійтись; видяться по декілька разів на день. Бувало вона піде в той глибокий звір просто їх хати по воду, а він уже там і є. Він, любки, все мав Оленюкову хату на оці! Бувало, ніби піде в ліс, а він тим часом нашим зворі. Вона ніби піде до сестри, а тим часом біжить ід нему. І так вони, бідні, сходилися. Він закликав, аби не йшла за Василя, вона клялася, що не піде. Каже, бувало: «Та що, най вони ладяться ід весіллю, коли хотять, а я не піду. Най м'я уб'ють, а не піду!»

Прийшлося йти до ксьондза — дівка не хоче йти плаче. Старий б'є, нуждає, сварить на ню усіма, цюлою хатою на ню, — вона, сирота, і не стямилася, як учинилася у ксьондза. При протоколі питають ксьондз, чи хоче йти, чи не силують єї. Вона вже хотіла сказати, що не хоче, але старий близько не стояв та як не подивиться на ню. А то що — молоді збоялося та й каже: «Хочу». А відтак сама того не пудилася, що сказала, та й в плач. А далі погадала собі: «Та що? Я не піду до слюбу, я ще з ним слюбу не взяла!» — та й полекшало їй на серці.

Адам як узнав, що вона казала при протоколі, що хоче йти за Василя, то мало не остовпів. Але вона почала єму казати, що аби її убили, то не піде до слюбу. Але Адам, відай, уже знав, що коли сказати при протоколі, то скаже і в церкві, та лиш жалувати, що так, бідна, боїться. Та, певні, було чого боятися, бо то непевний чоловік, отой єї вітчище! Той, кажуть, як давно, вже літ двадцять тому, був війтом, най Бог боронить від него. Той іншого способу не знав, так, як теперішні війти, аби який порядок запровадити в селі добрим способом, — той все либіркою! Не вийде хто на шарварок — ого! Оленя вже палицею оплітає. А тепер ади! Бив людські діти, а от такий найшовся, що й єго дитину... н

та що я перехопую. Слухайте, що то дальше було!

Ходить моя Марійка ні жива ні мертва, бо дома не сплять, а й ід весіллю ладяться, а мачоха рада, що дівка віддається, та швидко сама шукає шевкині, аби до сльобу рубаття шила та молодому сорочку. Що то! Якби рідна мати, то, може би, й не силувала так. Своя мати якось би запобігла тому, а мачоха рада, що збудеся,— що то чужа мати!

Прийшов Адам в неділю до церкви, чує, а то вже Марійки заповідь голосять. Вибіг мій Адам з церкви та біжить просто до нас та каже мені: «Ей, бійся Бога, Фенничко, біжи ми по Марійку!» Коли я дивлюся, а Марійка йде сама та й каже те саме: «Ей, бійся Бога, біжи та заклич Адама!» А Адам в хаті тата мого молистує: «Ей, стрійку, любку, ідіть, кажіть татові, най ми ґрунту уділить, бо серце ми трісне, серце ми трісне!» Але тато що мав порадити, коли виділи, що не було що куди діяти? Як увиділа моя Марійка Адама, як не зачне плакати — Богочку! А Адам лиш цілує та уцитькує. А вона знов зачала божитися, що не піде за Василя...

Ведєся так три неділі, а у п'ятницю перед тою неділею, що вже має бути весілля, кажуть їй,— ба, не кажуть, а гонять! — іти «на сторону» просити своїх на весілля. Іде моя Марійка, йду й я з нею, але моя Марійка гей не своїми ногами йде, а все мені говорить: «Овва, та я піду просити, коли кажуть, але най-ко будуть видіти, чи піду до сльобу!» Ввійшли ми у ліс, а моя Марійка як не стане з жалю співати то Адамові, то Василеві, що аж ліс розлягався:

*Ой який ти подзюбаний, гради тя побили,
Чи ж я за тя іти мушу? Громи би тя вбили!
Ой який ти подзюбаний, а яка я пишна,
Де би мої очка були, як би-м за тя вийшла!*

В суботу кажуть іти в своє село. Йдемо ми, сходили вже півсела, та й уже недалеко від Адамового вітця хати. Господочку! Моя Марійка як не стане ридати! Що я пирю¹, що я розмовляю — нічого не помагає, а ту вже й Шуткова хата близько. Приближаємося ід хаті, а Марійка знов за своє: «Овва, я не піду до слюбу!» А я до неї: «Ага, не підеш!» А вона мені каже: «Втечу досвіта!»

Прийшли ми до хати, але Адама не було дома. Він у нас чекав на ню, як прийде до нас просити на весілля. Йой, приходимо, а вони мало не поміли. Вона ледве промовила: «Я не піду до слюбу...»

Прийшлося уже ввечір, приїхали бояре, а моя Марійка і не подивиться на Василя. Пішла до стодолі і, — не гуляє, ні! — що аж земля дуднить, гуляє а співає то одному, то другому. Бояре над ранком поїхали, а домашні полягали трохи спочити. Попробувалися — вже добре зоряло, — дивляться, а Марійки нема. Та-бо час уходить, вже й до церкви дзвонять, а Марійки як нема, так нема. Гей, любки, — покмітували щось старі та й розіслали післів по мою Марійку геть усюди, де лиш міркували, що вона може бути. Діти якісь, що були з кіньми в полю, доповіли, що виділи, як Марійка бігла в ліс, у Жолобки. Ту вже будуть зараз на службу Божу ставати, вже сонце геть-геть високо, а по Марійку біжуть гінці у Жолобки. Найшли її там, що сиділа під смерічком. Як увиділа, що йдуть по ню, то таки там скаменіла, що з місця не рушилась. Парубки зачали сміятися та заговорювати, що вона хотіла на весілля підпеньків назбирати...

Ведуть мою Марійку, провадять ні живу ні мертву, убирають її, а вона стоїть як стовп; прийшлося вже вінець накладати, а ту ніщо не в порядку, як ма

¹ Ганьбити.

бути,— от п'яте через десяте, аби в церкві захопити. Яюсь-не-яюсь вийшли ми з хати, ідемо до слюбу,— іду я попри ню, так усі плачемо, як зачали ладкати сирітської, а їй, любки, і слеза не капне з ока...

Прийшли ми до церкви, а наш Василь з своїми свахами і всіма вже давно в церкві. Староста его вийшов ід нам та став напирати, чого ми так забарилися, що якби ще трохи, то було би вже запізно. Лиш то сказав, а ксьондз виходять на двері. Староста швидко подрулив¹ молодих, аби стали порівно. Ксьондз питаються єї, чи має добру і непримушену волю, а старий єї отець і староста близько коло неї, а старий аж трясеся, аби не сказала «ні». Але вона, сирітка (як мені відтак казала), не стямилася, виділось її, що то все в сні дієся, та й сказала «маю». Приступили до престола і взяли той нещасливий слюб...

Прийшли ми додому, сідають за стіл обідати, а вона не хоче йти за стіл. Та й таки не пішла. Молодий сам яюсь мамляв. По обіді молодий з своїми забрався, а моя Марійка — не гуляє, ні — з Адамом — що аж гуде, а все приспівують собі одно другому. Богочку, як зачали ото нині дзвонити по єї душеньці, а я якраз у той час коноплі стелила, так-таки мені в тій хвилі привиділася небіжечка і співанки єї причулися!.. То він затягне:

*Ой люблю тя, моя мила, люблю тя, люблю тя,
Через лихі вороженьки уже не візьму тя.
Тече вода із города попід колосечко,
Чеши, любко, щонедільки жовте волосечко!
Тече вода із города, тече вода рясна,
Буду, любко, любити тя, бо ти така красна!*

---

¹ Штовхати.

А вона йому відспівує:

*Буду тебе, мій миленький, любити, любити,
На твої ся чорні очка не буду дивити.
Чорні очка із сивими то ся закохали,
Бодай були чорні очка за сиві не знали!*

Настав вечір; їдуть по молоду, приїхали, ввійшли до хати, уже, значиться, жадають, аби молоду вивели. Йой! За молодую — нема молодой. Цілу ніч її шукали; коли якийсь глип на яблінку (там була близько хати яблінка, така дуже крислата) — а на яблінці щось чорнієся; він ближше — а то Марійка! Ну, він каже: «Гей, дивіться, шукаєте молодой, а молода сидить над вами, гей ворона, ондека на яблінці!» Казали їй злізти, вона злізла, та й за малий час взяли її та й повели.

Оттак того весілля докапарилося без ладу і без веселості. Але прийшлося господарювати, а моя Марійка не може ні до чого взятися. Ні її робота не береся, ні їда, ні спання; ходить, як блудна вівця, лишень дивиться, коби яким способом з Адамом увидітися. На Марійку цілою хатою дивляться кривим оком, ба, зачинають уже сварити, що Марійка хати не держиться. Василь допильнував, що вона сходиться з Адамом, зачав її бити, але то не помагає. Марійка вже ні на що не зважає — ні на людей, ні на мужа. Він б'є, а Марійка утікає до вітця. Вітцеві жаль, та й уже нічого їй не каже. Старий Бирчак іде до Оленюка та каже, аби не припускав доньку до хати, а Оленюк йому каже, що вона ще молода та не може привикнути в них; що вона привикла все на танці ходити тощо, то най вони вечерниці заведуть у себе на якийсь час, подеколи музику най завізвуть, то, може, чей вона привикне. Старий Бирчак олютився та й каже: «Мій син брав господиню до хати,

аби господарювала, не гулянки буде їй справляти!» Колотня велика завелася між старими. Оленюк кривдує, що єму дитину збиткують, Бирчак марикує, що Оленюк не пригрозить доньку, а Марійка не питає ні на що.

Ведеся так до м'ясниць зимних. В м'ясниці Марійка лиш учує, що музика в селі, зараз іде на гульки, танцює, аж гуде. Василь лютий-лютий летить туди, а вона як єго увидить, то не то що не боїться нічого, а ще єму приспівує:

*Сидить кітка на порозі, чатує на мишу;
Не бий мене, бибикайле, бо я тебе лишу.
А я буду утікати білими ногами,
Не нагониш, бибикайле, сивими волами.
А я буду утікати гаєм зелененьким,
Не нагониш, бибикайле, конем вороненьким.*

Як тогди назвала його бибикайлом, так він уже і донині з таким прізвищем зістав.

Мій Василь тогди жінку навперед себе, та як не стане палицею гонити! Боже! То уже так її тогди убив, що сили мав. Але ніщо не помагало. Тота утікала до вітця, а як отець зачне собі сварити, а вона — до сестри. Сестра боїться свого мужа, бо той пирить, аби єї не пестити, бо з неї господині не буде, — вона тогди до нас. Але тато собі гадають, що нащо їм клопоту на здорову голову, аби їх ще коли виганьбив добре, — та й кажуть їй, аби собі йшла та най так господарює, як Бог приказав, то буде їй добре. А вона, сирітка, постояла, а далі пішла. Іде греблею, а він біжить єї шукати. Богочку, як тогди єї надибав, як не стане тягнути за чівку¹ долів і ще дома бив, кільки уже влізлося.

¹ Чуприна, волосся.

Ведесе так до марта, що вона більше була у свого вітця, як дома; по тижню, по дві неділі не наvertалася ід хаті чоловічій. Так то велося, поки Оленюк не погорів. Але то (як знаєте) так погорів, що нігде ему не лишилося й кусника нитки, аби раз чим коло пальця обвинути. Худоба, най ся преч каже, цілком, до найменшої штуки згоріла; всі статки, маєтки та богацтва — все пішло з димом: всі будинки, хата, кошара з вівцями, ну, все, так все. Йой, Богочку, що то за страхи були! Не могли люде вгасити, бо то все разом ймалося, а ще пізно вночі, як всі люде по селу спали. Прийшлося до рана, а там же, де Оленюкове обістя було, — лишень попіл. Оленюки ходять як потроєні, сусіди їх забрали до себе. Як Бо дає! Вчора був богач, а нині беруть усіма ¹ торбинки та йдуть на випроси, бо нема що раз укинути н собі, ні дітям. Християне скидаються по чвертині вівса, кождий дає, що хто може; котра господиня проміжна, дає клин полотна, бо не мають раз що убрати на себе. Оленюки пішли в комірне, доки хату не поставлять, а Марійка вже там, де їй належалосья

Але гаразду нема між ними. Марійка за Адамом а Василь знов б'є. От раз якось бив він її ввечір, а вона втекла перед ним та й сховалася в стодолі на подрю ² і там чіпіла аж до рана. Рано виходять оба: отець з сином, до стодолі, а вона прислухаєся, щ старий казав: «Коли ти палив, то було так палити аби і тота біда була згоріла!» А вона як се вчула, т відти темлядь ³ до свого вітця — все розповіла: Отець до війта, сюди не туди, — вийшло таке, що комісія з'їхала. Вона присягає, що то чула, а старий зарікався, як світ світом, що того не казав. Котрийсь з господарів обіззався: «Він, може, казав, щ

¹ Тут — усіма руками.

² Перекриття із жердок у клуні.

³ В одній хвилі.

коли горіли, то най би й тота біда згоріла, а їй причулося йнакше». Взяли їх до арешту, сиділи вони щось там півроку, а далі їх випустили, бо не було свідків чи що там.

Як їх взяли до арешту, то вона тогди від них зовсім уже і з віном забралася, і пішла там, де єї отець сидів. Прийшли вони з арешту вже в пізню осінь і вже не сходилися з собою. Аж навесні іде старий Бирчак до ксьондза та каже: «Що, прошу егомостиної ласки, робити? Може би, так зробити, аби вона йшла туди, ід нему? Чей би сиділа вже раз, чей, може, єї біда навчила та устаткуєся! Мав я, прошу егомостиної ласки, три доньки, та не мав з ними всіма тільки клопоту, що з тим одним сином. Волів би я мати ще три доньки, як того одного сина. Може би, ви, егомостеньку, їх до себе прикликали, та й я прийду, і єї отець, іще яких людей возьму, аби їх погодити. Що вже було, то най з тим часом іде, най забуваєся, коли так Бог дав чи лиха душа. То най помалу господають, най їм марне вік не минає!»

Погодили їх, пішла вона ід нему сидіти, зачали ніби якось господарювати, але гаразду їй не було. Хоть вона з Адамом не сходилася, бо Адам якраз тої осені оженився, і то аж на друге село на пристайство пішов, але Бирчаки не забували Марійці давного, випоминали їй все, що присягала на свого чоловіка. Василь на ню ніколи не подивився ласкавим оком, лиш усе з фуком і криком до неї. Старий, поки жив, і стара ота аж до посліднього часу все направляли сина на неї, а той і без того на кожнім місці тільки приключки шукає та й б'є, і то вже, певно, не жалуючи.

Вона вже відтак мовчки терпіла, не жалувалася перед ніким, хіба мені свою біду розкаже. Бувало, каже, що їй ніколи, відколи свою нещасливу голову завила, не є легко на серці, а все так тяжко-тяжко,

якби їй камінь до серця присилив. І так нудила своїм світом, нудила, аж раз зачала щось кашляти, а відтак-бо зачала й схнути. А дозору не мала, не вважали, чи годна, до роботи усіма гонили, а до того ще й бійку відбирала. Аж сеї весни вже до решта знемогла. Як лягла в Зелені свята, то вже більше не підоймилася на свої ноги.

Не раз небіжечка водиці була жадна... Підуть усіма в поле, а їй хіба отой дитвак услужить. Бувало, вона його все коло себе бавить, дивися на него та плаче кровавими слезами. А Василь, бувало, до неї каже: «А доки ти будеш лежати? Чи не гадаєш умирати? Та ти не знаєш, що мені треба такої господині, аби робила? А доки я тебе буду заходити?» А вона, небіжечка, каже: «Та ти собі жінку найдеш, але дитині мами не найдеш!»

Нині рано ішла я до млина та й повернула до неї, але вона вже дуже була ослабла. Я єї питаюся: «А що робиш, Марійко? Чи вмираєш?» А вона мені: «Не час уже? Чи мало-то я бідки навиділася?» А я їй кажу: «Ба, та не жаль ти дитини?» А вона мені мовить: «Ні, то хлопець, то, чей, не буде ему біди на світі». Відтак просила мене, щоб я подала їй води. Я їй подала, а вона, небіжечка, вже не могла руку підвести; я її своєю рукою піддержала і напоїла. Постояла я коло неї, але вона нічого не говорила, лиш уже на відході сказала: «Видиш, яку мені Бог долю судив, але дякувати Богу і за то». А ось вечером чую — дзвонять. Ну, гадаю собі, то, певно, по моїй Марійці.

Пізно вже. Декотрі люди зачали рушатися виходити, поприклякали «Отченаш» заговорити. Василь зійшов з поду заспаний, пішов до комори, вніс відтам горілки людей почастувати. Входить до хати, подивився на жінку та й каже:

— Чи спиш, Марійко? А встань-но, встань, та глипни на Адама, та моргни на него!

Всі в хаті разом зареготалися якимсь нещирим реготом, і Василь засміявся, мов не знати яке мудре слово сказав.

Сміх той збудив стару Бирчачку і малу дитину. Бирчачка підоймилася, протерла очі, злізла з печі і зачала вголос плакати. Доньки приступили до мами і зачали розмовляти їй, аби не плакала, аби собі голови не збавляла, а стара плакала далі, що їй не буде кому рубатки¹ випрати,— забула в тій хвилині, що вона вже сама ціле літо рубатку прала. Але треба плакати, аби люди сказали, що красенько за невісткою заводить.

Дитину сміх перепудив; дитина з плачем збудилася; до неї приступили майже всі жінки. Кождїй жаль сирітки, кожда хотіла би її на хвильку до себе приголубити. Але дитина плаче до мами, рвеса до мами. Їй кажуть, що мама вмерла, що мама вже не встане... Дитина не розуміє того, що то значить «не встане», і чимраз дужче плаче, що мама так довго спить. Далі побачила тата і каже до него:

— Тато, бий маму! Най мама взе встає!

Василь засміявся, але й ему самому якийсь холод перейшов по тілі.

Лолін, в жовтню 1884

---

¹ Сорочка.

Образок з народного життя

На великім огороді за чотирма плугами стоїть припущений до землі оборіг, порожній від сіна, а недалеко від оборога взноситься висока, крислата грушка.

Пляц, закиданий де-не-куди камінням, каже догадуватись, що там перед кількома роками мусила стояти хата. Повище того хатища розтяглись вузькі грядки, засаджені бульбою, бобом, горохом і засіяні льоном. Молода, двадцятидвохлітня, молодиця полола лен; за пару кроків від неї явилось двоє дітей, хлопчиків, а муж її, отець тих дітей, обтісував смерекове тиччя — тичити горох. Діти бавились зеленими прутиками з верби, мати від часу до часу зиркала на дітей, напоминаючи старшого, щоб не дразнив молодшого, і так сходив їм день спокійно і щасливо, щасливо для того, бо, оскільки мож ще було видіти з красно зеленіючих нив і грядок, була надія на добрий урожай.

Недалеко від того города, лиш через дорогу за потоком, стояло дівча, а з її змарнілого лица і запалих очей мож було догадуватись, що тільки недавно підоймилась по якійсь слабості, або що страшніше — що часто голодом мліє. Дівча кинуло сумним оком на той огород, де порались молоді газди, тяжко зітхнуло і пішло обік хати полоти лен, а дрібні сльози від часу до часу котились по запалих щоках.

Перед шістьма роками жила на тім опорожненім від забудувань огороді вдовиця з п'ятірма дітьми. Скоро тільки найстаршій доньці скінчилося шістнадцять літ, постановила собі вдовиця віддати її замож, бо надоїло їй клопотатись цілим господарством, а то ще тим більше, що з того ґрунту тяжко було вижи-

вити дітей, себе і дачку заплатити. Двоє середущих дітей віддала на службу, а сама ходила по більшій часті на зарібки, лишаючи з малими дітьми і коровою найстаршу доньку, з котрою поранками та смерками обробляла свій город. Але тяжко приходилось їй наймити плуг, в сінокоси косаря; тож добрі люди, видячи клопітливе життя вдовиці, радили їй, як лиш осінь настане, приймити зятя. А зять і сам підсувався, правда, немолодий уже парубок, бо перейшло єму поза тридцять, але що мав четвертину ґрунту і що лиш поставив собі велику нову хату, тож вдовиця, боячись, щоби ще той сватач не роздумав що у своїй голові або аби дехто його не відмовив, швидко плескала весілля. Ще перед сльобом, на свальбинах, зробили записи: зять якийсь раз ніби відступив, вдова обіщувала все, що могла, а вкінці він наляг на те, щоби інтабуляцію¹ не відкладати на повесілля. Що було діяти? Бідна вдова згодилась заінтабулювати на него своїм коштом увесь свій маєток: цілий огород, оборіг та ще й корову дала єму за то, аби її погріб; хату має продати і дати ті гроші на процент для других дітей; надто зять зобов'язувався кожному з них, як доростуть, справити весілля.

Як загадали, так і зробили. Зараз по весіллю відбулись переводини вдови з малими дітьми. З жалем подивилась на свій ще батьківський куток і пішла повільним кроком до зятевої великої нової хати. Двоє старших дітей дала знов на службу: дівчину взяв брат єї, а хлопець пішов на друге село.

Пару день зять був ласкав на дітей, а по кількох днях не сміла дитина нігде з свого кутика на печі рушитись, «щоб порохи не збивали»; за других кілька день зять зажадав, що діти забагато їдять, забувши о тім, що вони ще з своєї дідизни хліб їдять,

---

¹ Запис ґрунту.

що при переводинах спровадили собі тільки хліба, що стало би їм на цілу зиму. Але що той хліб був уже на зятевім обістю, то зять уважав його за свою власність, хоч вдова при записах не приобіцювала ему того. За третіх кілька день вже нічого не казав дітям, бо діти смертельно занепали на задавку, але за четвертих кілька день зять уже сварив тещу за то, що хотіла померлі діти нарядити на столі, як звичай велить, зять таки до того не допустив; мусили діти лежати на лавиці. Як взяли дітей з хати, зять свobodно відітхнув: одно, що ширша ему хата стала, а подруге, що нова хата вже обновилаь, тож міг тепер спокійно жити, не тривожитись о свою голову. По смерті дітей було тихо, спокійно і згідно; всі працювали, а найбільше вже вдовиця припадала коло діточого господарства; рада була би світ Божий зробити, аби лишень діти чогось доробились.

І так сходив їм рік поза роком, сходив то в згоді, то в сварці; при сварнях зять часто побивав тещу. Пішла, бачите, теща до голови по розум, побачила, що несправедливий поділ зробила, і зачала часто долазити зятеві до очей, що вона у него робить за них всіх гірше служниці, дівчина доростає, час її до людей притулити, а без ґрунту ніхто не візьме, а вона має право до ґрунту, бо той ґрунт з діда-прадіда єї; тож вона з весною бере половину, кладе хатчину, а далі, кого схоче, того собі прийме ід молодшій доньці. Зять сміявся з тешиної бесіди і дивився лиш, аби день не продармувала; коли сидів дома, то волів уже сам полежати, а худобу най теща обійде, хоч та робота на газду припадає, коли є дома.

Надійшла весна. Вдовиця повторила, може, сотий раз свій намір, а що зять був недобрий, бо задорого воли купив, розлютився страшенно і ну ж тещу обкладати. Так збив, що аж кров пустилася з носа і з рота.

— Чи так ти зо мною обходишся! — каже теща. — А хіба ти забув, що була умова при записах, що діти мають мене шанувати, а як не будуть шанувати, то я маю право відобрати половину города? Покладу на нім хатчину і прийму другого зятя ід молодшій доньці.

Зять лише згідно засміявся на тещину бесіду, але стара сим разом не говорила на вітер; взяла потроха якесь насіння на відробок і пішла, відділила свою часть, виорану зятевими волами, засіяла і засадила. Діти ходять, нічого не кажуть, лиш усміхаються, а стара дивуєсь. За якийсь час стара загадала собі класти на тім городі малу хатчину і з тими грішми, що діти заслужили, взялась за діло. Купила якусь стару порохняву стайчину, наймила якого там чоловіка, щоби їй то звіз, але зять і всі його свояки, які лиш були в тім селі, як увиділи, що вдовиця забагла вернутись на свою батьківщину, збіглись і не допустили зложити на огороді дерево. Дарма, що вдовиця плакала, кричала, проклинала на ціле село — всьо надаремно, бо вона сама-одна, навіть і сина нема, на другім селі в службі, а дівчина лиш помагає їй плакати. Противників ціла юрба, а за нею і брат єї не оступиться, бо вона вчера з ним сварила, що недобре дівчині у него служити, що обдерла у него то, що мала; що він її підмовив, аби до чужих людей не давала, бо у свого буде їй ліпше, а тим часом жалує дати їй досита попоїсти; не дали їй ще ані одної сорочки, від роботи не дають відотхнути, так що бідній дівчині лиш очі світяться. Сварка закінчилась тим, що брат сказав, що не заплатить нічого, бо вона не варта платні, а вдовиця сказала, що най дівка ще той оден місяць дотерпить, а як він не схоче заплатити, то його заскаржить до суду. Отак розійшлись з братом, не мала вдовиця нічого за собою. З тяжким плачем і проклинанням мусила цоф-

нутись з своїм деревом; дерево зложив той чоловік при дорозі.

То діялось рано, а пополудні пішли молоді газди на той огород і, так працюючи, від часу до часу сміялися над тим, як то рано матір відбивали від ґрунту як вона мало з лютості собі пальці не гризла, як дівка заступала матір, аби її не били, як вона від себе дівку тручала, бо перешкоджала їй уганятись з жердкою помежи вороги прокляті, котрих рада би була за одним махом всіх вбити. Ну, досить на тім, говорили і сміялись, кілько їм хотілось, а сестра плакала за потоком, служачи у свого рідного вуйка, і від часу до часу споглядала на свою батьківщину, до котрої заборонювали їй мати право. Дорогою надійшла вдовиця, зажурена, чорна, розхристана і заплакана; глипнула оком на щасливих дітей, і в одній хвили спочило її око на дівчині, а також на внученятах, котрі вже здалеку усміхались до баби. Вдові серце стиснулось на таку несправедливість межи дітьми межи котрими не вміла собі порадити. Як могла вона повірити чужому чоловікові, віддаючи йому в опіку себе, свої діти і ціле своє добро?.. Що сказав би на те її чоловік, якби встав з гробу?..

— О Боже, Боже! Ти терпеливий, що терпиш людські гріхи! — заголосила вдовиця.

— Стара! А якого лиха ходиш отуди надзирці? Чи йдеш, може, дивитись, як полеся той лен, що-сь засіяла? Дивися, диви! Я не дурний був боронити сіяти, але і не дурний дати закидувати мій огород якимось кімаччям, — заговорив злосливо зять.

— Боже милосердний! Ти видиш мою кривду! Спусти нинішньої днини на него тяжку плягу¹!

Зять, почувши вже, може, сотий раз проклинання своєї тещі, підоймив байдуже голову, звернувся до

¹ Хвороба.

жінки і насмішливо каже так голосно, щоб теща учула:

— А ти чуєш, як каня дощу просить?

Жінка осміхнулась стиха, а стара, зблизившись за той час, зачала домагатись справедливості, указуючи на дівчину за потоком, бо як не допустить покласти хату, то Бог його страшенно покарає. Але зятеві було байдуже; слова єї і ух его не ймилися. Тоді посипались страшенні прокляття, при котрих від часу до часу вдовиця руку до неба підіймала.

— О, щоби-сь ніколи не допадав на тім світі добра! О, щоби-сь на тім огороді, де я керваво діти свої годувала і в блуд не пустила так, як ти нас пустив, замість того, що посієш, каміння гаряче збирав, аби ти до него пальці прилипали!

— А я одурів каміння гаряче хапати? Та я, відай, не онтой дурень,— зять показав з кепкуючою міною на свого меншого сина.

— Йой! Він ще мене, стару і таку нужденну, на сміх бере! О, щоб на тя нинішньої днини красної упав грім з ясного сонця, щоб ані гриміло, ані блискало, щоби-сь не стямився, відки над тя надлетіло! І щоб тобою вибило на латер землю святу, щоби-сь відразу під ню провалився, щоби за тя ні-слиху, ні-диху не було! О, дай нинішнього дня, Матінко свята! А ти, гадино,— ту звернулась до доньки,— щоби-сь за мою кривду ліпшого гаразду не зазнала від своїх дітей, лишень такого самого, якого я від тебе. Аби-сь за то, що так коло них припадаєш, як я коло тебе припадала, такий самий хліб їла, як я твій їм! По-годи, погоди, напереді два медведі!

— Ба, а чи я хотіла віддаватися? Сами-сьте мене присилували, а тепер відбираєте від мене grunt, щоб моїх дітей пустити у блуд!

— Йой, та я лиш хочу пайку для онтої ондеки, що мліє з голоду, а тобі твоє лишаю.

— А я що буду діяти з своїми дітьми на такім кавалочку? То пуста млака¹.

— А спустіли би-сьте самі!

— Ти, стара, гадаєш, що я нащо женився? Таж я того і женився, щоб записала-сь мені grunt.

— А записав би тя нечистий до своїх камратів.

— Та тебе запише, бо лиш усе (Дух святий при нас!) за него згадуєш.

— Ти гадаєш, що при тобі Дух святий завідує?

— Ба, а хто ж?

— Той, що з ним єдність тримаєш.

— Або ти, відьмо, як шуруєш на лисі гори, виділа-сь мене де там?

— Вишурувало би тобі очі! Шурували би тя відколькок, що дихнеш, а все аби тя сто уколело!

— А йди, стара, бо як ти дам отою тичкою, то аж ти в очах померкне!

— А померкло би тобі серед полудня, щоби-сь не знав, куди раз ногою ступити!

— А то стара читає!

— А дав би Бог милосердний, аби ще нині на тобою панахиду відчитали.

— А чи довго будеш ми тутки каркати?

— А закаркали би ворони на твою голову! Ти плем'я погане, ти своєю смертю не загинеш, бо, ади як було вас осьмеро, а половину вже вас вітратило. Одного ти брата, такого гідного, як ти, дерево убив в лісі; другого, п'яного, засторцувало з моста у ріку і утопився; третю ти сестру грім убив; четвертого ти братчика на фабриці машина поломил; а ти вже повісишся, бо так вам від Бога суджено, бо-сьте собі у Бога таку ласку заслужили.

Той правдивий обрахунок вколов зятя до живого. Розлютився страшно, намахнувся тичкою на тещу

¹ Болото, драговина.

малі діти в крик, дівчина прибігла з плачем з-за потоку, віддана донька, перелякана тою клятьбою, вхопила за руки малих дітей, що заходились від плачу з перепудження. Бабі жаль зробилось малих внученят, кинулась ід ним, а зять байдужим голосом каже до тещі:

— Я ще лиш для того маю на вас обачіння, що тих хлопців до себе голубите.

— Мав би Бог милосердний над тобою обачіння! — І стара обернулась і пішла дорогою, заходячись від плачу.

Так іде, роздумуючи, аж побачивши, що опинилася просто вїтївської хати, стрілила їй гадка до голови, чи не було би добре вступити і заскаржити зятя за свою кривду. Як задумала, так і зробила: пішла до вїта. Вїт нетерпеливо слухав її нарікання, а нарештє сказав:

— Щезай, бабо, з своїми маєтками! Раз записалась, а відтак хотіла би-сь штудерно відобрати, аби другу якусь газдівську дитину обдурити!

— Гадаєш, що вже права не найду нігде? — скрикнула у відповідь ему розжалена жінка. — Почекай, є ще старші від тебе! — З тими словами відвернулась від вїта і пішла прямо до попа. Піп терпеливо вислухав єї оповідання.

— А чому ви такий несправедливий поділ зробили? — запитав недавно прибулий до села піп.

— Йой, прошу єгомостиної ласки, я в своїй біді цілком була здуріла! Гадала-м, що буде м'я шанувати, та як буде тихо та ладно, то якось помістимося всі, а той ворог не дає дихати.

— Почекайте, жінко, а то ваш власний ґрунт був чи вашого чоловіка?

— Мій власний, прошу єгомостиної ласки, моя вітцівщина; половину я дістала, а другу половину брат удержує.

— То знаєте, жінко, дуже зле, що ваш був, бо якби був вашого чоловіка, то, може, би ще уневажили той запис, бо ви не сміли би розпоряджуватись власністю мужа, котра правно припадає по рівній часті на дітей. А коли то був ваш ґрунт, то ви маєте право записати котрій хочете дитині, для того то тепер трудна справа.

Вдовиця повела неспокійним оком, поклонилась низенько, поцілувала руку і вийшла з хати.

— До суду, до суду! — шептала сама до себе, мов божевільна.— Чей я там правду найду!

Не знала бідна, що й там єї не знайде.

ПРИ ЗВУКАХ МУЗИКИ

Ніч ясна, тепла, літня. В маленькім місточку, котре повстало через рух фабричний, стоїть при дорозі красний дім заможного панства, відділений від гостинця низенькими штахетами, за котрими перед домом шарієся від блиску вікон і блідого світла місяця зелений травник з прехорошими щепленими рожами і всякими прикрашуючими низькими квітами. Напротів низенький старий домочок з відповідним до себе обгородженням, а городчиком, на два кроки завдовжки, рівно з домом, з маленькими клумбочками, на котрих з-помежи бур'яну виглядає самосійний огородовий мачок. Там ясно — ту темно, там гамір — ту тихо. Хто йде гостинцем, кождий зверне увагу на освітлений дім, звідки музика голосно розноситься, заохочуючи мимовільно проходячих до лекших кроків. Там іменини гучні. Зійшлося панство з місточка, з'їхалося з поблизького повітового міста і околичних сіл, щоби віддати честь панству того дому, а тим самим зобов'язати їх на пам'ять за себе при всяких можливих увеселеннях

При противнім домику зноситься стовп, до котрого придавлений дзвінок, що дає кожному догадатися, що се шкільний будинок. Низькі, тяжкі двері скрипли, вийшла маленького росту жіночка, а если би хто хотів придивитися, зауважив би у молодой, двадцять-кількалітньої, великі сині задумчиві очі, в котрих побивається тяжка розпука. Маленьке, о дрібних чертах личко дало би догадуватися своєю блідістю і слідами великого змучення, що та жінка мусить з тяжкими думками носитися. Стала, сперлася ліктем о низенький стовпок від провізоричної фірточки; убрана в перкалеву чорну спідницю з такою ж блюзкою. Ясно-бльонд попелясте волосся мала сп'яте вгорі чорною шпилькою. Музика грає мазура¹. Через неослонені вікна мож видіти, як пари переплітають плавними кроками по сальоні. Гучна музика, котру їй довелося не так часто зпоблизька чути, якось її тепло полехтала по серцю, впроваджуючи на секунду з дійсності в якесь забуття надії і розради, то знов жаль вкрався до зболілого серця, що з нею так борзо судьба порішила, полишаючи їй на пам'ятку так мало хвиль спокійних і милих, що вона могла би їх за тих двадцять кілька літ на годину почислити.

Звернула голову наліво. Око її спочило на темних смерекових лісах, пласких горах, в котрих родичі її жили перед роками на лісничівці з троєми дітьми. Доти жилося їй спокійно. Якщо родичів і могло щось дотикати, того вона ще не могла відчувати. Росли собі, буяючи по лісі, купаючися в холодній рвучій ріці, побираючи лекції писання і читання від сільського учителя, співаючи і підскакуючи, — голосна була на цілу хату. Ті хвилі дитячої радості навели її на страшний спомин. Нагадалося їй, як, підскакуючи по хаті та весело співаючи, учула рап-

¹ Мазурка (танець).

том на подвір'ю страшний крик: то їх батька привезли неживого, з відстреленою головою, в саночках одним конем, котрим звичайно об'їздив ліси, а тим разом повернув так нещасливо. Кінь сполошився, а він, повстримуючи коня, забув за стрільбу набиту при собі, котра вистрелила, позбавляючи батька дітям навіки. Страшний спомин. Вона ту хвилю добре пам'ятає! Будучи приватним лісничим, батько її не полишив жінці ані дітям ніякої пенсії — лишив їх на Божу опіку а людську ласку і неласку. За котрийсь час мати виїхала з дітьми до поблизького міста, зібравши в грошах 200 зр., дала знакомому міщанинові на процент, за котрий мала мешкати у него в маленькій простій хатчині так довго, як будуть ті гроші у него. Мала від себе дві старші сестри, котрі уміли за допомогою мами шити гладку, простеньку білизну, а від котрих вона училася, і так разом заробляли на кавалочок хліба. Спочатку шили міщанкам, далі жидам, а вправившись в шиттю мали вже роботи досить, бо могли вже вдоволити своєю роботою і панів. Як шилося, як жилося через кілька літ? Вона відогнала від себе тоті думки. Музика затихла. Вона відступилася від фіртки, оперлася о стовп шкільного дзвінка, то знов поступилася, сіла на маленьку лавочку під стіною, і знов ставала і ходила з заложеними руками по вузькій стежочці, замахуючи сукенчиною вибуялу на клумбиках траву.

Отворено двері від сальону для свіжого воздуха. Бренькіт, сміх, весела розмова долітають, де тихо, на позір спокійно, проходиться наша знакома. Вона знала тоті входи. Маючи вісімнадцять літ а вміючи дуже ладно шити виправу для доньки того панства. Шила від рана до вечора, але була задоволена, писала до мами і сестрів, що їй добре ведеться, що запрацьований крейцар відложить на прибрання, а

також і мамі пізніше передасть пару крейцарів. Радила, чи не було би ліпше, якби і тамті сестри старалися винайти собі по домах місце, а тогди лекше було би їм вижитися, посилаючи ще дещо мамі, котра, крім того, маючи менше заняття в хаті коло них, то є коло прання, варива і т. п., могла би на панчохах більше заробляти. Єї намова улягаючи, найшла і друга сестра в околиці-таки місце до виручвання пані в господарстві домовім. І так собі радили, що часом всі три доньки були дома з мамою і шили, то знов котрась з них по якихось заможніших домах перебувала. Будучи там, познайомилася з одним учителем із сусіднього села, котрий залюбився в ній, як може залюбитися молодий чоловік, тільки що вийшовши з семінара учительського. Він слухний, гнучкий брюнет, вміє незле співати, весело розмовляти; вона, гарна мала блондиночка, чепурненька, приємно виглядала в синенькій баришевій сукні, в котрій він єї часто бачив. Зачав старатись, а їй, що дзьобала від дитинних літ іглою на мізерний кавалочок хліба,— видалося, що 25 гр. его місячної пенсії буде досить. Вірила, що при ощаднім життю, зробивши собі все дома, вистарчить їм на життя, тим більше, що матимуть вільну хату і опал. Надто доста! Впрочім, вона его так любить!

Пібрались і розгаздувались, стягаючи до купи кінці, котрі рвались шохвилі. Все на щось не ставало, а молода кохаючася пара потішалася надією, що троха згоді чей дістануть ліпше місце, котре могло би лиш тим потішитись, если би при школі було троха поля, бо перша їх посада на зарінку не мала і п'яді землі. Два роки перетрулили, а на третій блисла надія, бо дістав за протекцією учителем в місточку, і тут при школі було тільки поля, що мож було корову удержати і ярину мати. Радість велика, спровадилось; в тім часі вийшла сестра старша за старого вдів-

ця лісничого на купу дітей, молодша сестра пішла в обов'язок, а мати перебувала напереміну то в одної, то у другої доньки, розділивши тих 200 зр. донькам по рівній часті.

Оперлась о фіртку. Пара за парами крутилась у колесо по сальоні, їй сльози крутились в очах. Мала мужа, котрий любив єї над усе, рад був би єї неба прихилити. Будучи попівським сином та лише через сирітство попханий до стану учительського, все ж таки перебуваючи між своєю родиною, мав нагоду придивитись не на таке мозольне життя. Тягло вовка до ліса, тягла его охота в товариства, з яких виїшов; рад був би й свою жіночку втягнути, та ба! Найменший крок коштує, хочай би лиш фіру наймити в сусіднє село, а вже цілий місяць чуєся недостаток тих пару крейцарів. Позволивши собі від часу до часу пару маленьких таких приємностей, відчули се сильно, бо несходячіся кінці одного місяця не могли зійтись і другого, а до того найбідніший дім має ще свої непередвиджені видатки. Жінка відтягнулась від всяких тих невидних збитків, представляючи чоловікові, що се не для них, що его на позір сердило, а в душі боліло. Вона его просила, щоби десь-колись пішов до казина, напився склянку пива; нехай,— казала,— розірвєся¹, прийде додому — щось їй цікавого розкаже. Він пішов раз, другий, товариство зачало его притягати, а кишеня відтягати. Близьке казино було для него страшною покусою; не раз те «іти — не іти» мучило его вечорами, аж поки не клався спати вчасніше, як звичайно. Одного разу збирався з гумором до казина, а жінка, тримаючи меншу слабовиту дитину на руках, звернула его увагу, чи не було би добре наймити завтра фіру і поїхати до лікаря, бо дитина, син его слюблений, чим-

¹ Розважитися.

раз гірше нидіє. Він нахилився, поцілував жінку і дитину, а усміх однорічної дитини впровадив его в надію; при тім він годився з жінкою, що завтра треба конче бути у лікаря для усунення звичайної малокровності.

В касині іде охочо гра в карти, учителя збирає охота взяти в ній уділ. Шепче му до вуха: «Не сідай, бо дома жінка, діти, а в тебе в кишені всього сім зр., котрих заледво вистарчить до першого, а завтра з дитиною до лікаря». То знов блисла му надія: «А як виграю? О скільки легше нам буде лічити нашого малого!» «Грати — не грати» почало го мучити, як «іти — не іти», але, опираючись одною рукою на стіл, при котрім сидять на позір спокійні грачі, не мав настільки волі відвернутись від него, маючи надію: «Ану ж виграю і замість того, що маю, принесу вдвое або втрое тільки додому». Хвилька вагання. Оден з граючих запропонував, фальшива амбіція не дозволила відмовити. Сів, грає, вигравав, програвав; четверта година рано, зачали розходити, а він, роздражений до найбільшої степені, змучений, майже скаменілий, встав від столика з порожньою кишенею, позіставши ще винним властителям касина. Сума, яку полишив тої ночі в касині, видалась ему величезною; кривда, яку учинив жінці і дітям, виділася ему найстрашнішим переступством. Що він їй скаже, як признаєся до вини, чим виживляться до першого, яким чудом завезе до лікаря хору дитину? Такі думки мучили роздражену голову учителя, коли повертав додому. Нарікав в духу, що ліпше було зістати на селі, проклинав долю, що піпхала его на так мізерне становисько, мав жаль до свояків, що не допомогли ему кінчити вищих шкіл, і з такими думками оперся о маленькім покоїку, де его жінка повитала неспокійним оком при хорій дитині. «Як довго бавив-ес ся...» — «Довго». — «Ти так

мізерний, то для тебе нездорово, як не випишся!..»—
«Якби повні кишені, то було би здорово... Якби повні!..»

Він розплакався, як мала дитина, вона перепудилась, скочила до него. Він, цілуючи її, признався до переступства, вона, переражена, потішала его, і плакали обоє безпорадним плачем.

На противнім боці по довгим танцю відпочивають, кілька пар вийшло на город, проходжуються по широких доріжках. Дався чути веселий спів, наша знайома, отрясшия від думки, перелітаючої по її голові, дізнала чувства, якби її ножем перетяг по серці. Старалася відогнати від себе думки, впроваджуючися насилу в якісь фантазії, спів дразнив, дійсність серце роздирала. Стала їй перед очима смерть малого сина, котрого не мала за що лічити, повільні гризоти чоловіка, котрий не міг погодитися зо своїм мізерним становиськом, через що впав в таке роздраження, що зачав бути непобажливим для шкільних дітей, острим; дуже часто доходили до вищих властей скарги від родичів, обавляючихся, щоби їх дітей не замучив, прибільшуючи кожне покарання. Напоминання інспектора, несподівані контролі впроваджували его в остаточне роздраження. Жінка бачила, як се его гніває і мучить, як він через те зовсім байдужий, то знов ненатурально веселий та дуже змізернілий. Вона зачала непокоїти та заглядати щохвилі до школи, бо зачала припускати, що він може дійсно діти мучити, чому хотіла запобічи. Головно ж підозрювала вона его з розпукою о страшну слабість.

Спів затих, весела розмова, сердечний сміх панночок, удаваний паничів долітав до низенької школи, гірко вражаючи нашу зболілу, що представляла собі життя заможних людей раєм, коло котрого вона так близько а так далеко! Плакала, ломила руки, нари-

кала на свою долю, но плач її не долітав до заможного дому...

Муж її дістав помішання ума. Спочатку, нім слабкість усталилася, і вони мали надію на виздоровлення, рада була би її утаїти, засягаючи помочі лікаря. Страшна слабкість стала невилічима, перетворюючи любого її чоловіка в безсвідому колоду суспільності, нездалу і нешкідливу; за се послідне, переконавшись в домі божевільних, казали взяти жінці чоловіка, котрого спенсіоновано на вісім зр. місячно. Взяла его додому, користаючися одним відступленим покоїком з ласки учителя, котрий прийшов тимчасово на місце хорого. Як жилося, як гірко зашивалося голкою по 50 кр. на півтора тижня у жидівок, тратячи цілі дні на пильновання та обхід несвідомого мужа і кількалітньої донечки. Проминув той час безнадійної боротьби, поминаючи за собою безнадійну розпуку.

Грають кадрили, гості пильно веселяться — наша знакома працює кожду хвилю свого життя з сльозами. По відобранню чоловіка з дому божевільних заходила его так довго, аж поки его слабкість не взяла інший оборот, перетворяючи его в роз'ярене звіря. Він стався шкідливим, а що вона з ним тогди перебула — най іде з тим часом, з котрим дізнавала й полекші, бо взяли его до дому божевільних, де відтак в два тижні життя закінчив.

Дізнавшись о смерті, рада була би туду поїхати, та не мала з чим, бо з життям чоловіка стратила і ту пенсію. Тепер почала числити на свої розв'язані руки, на похуділі пальці та іглу. Укладаючи дитину до сну, повідомила її, що татко вже у Бозі, розплакалася і вчула в тій хвилі жаль без розпуки, бо бачила вже свого любого, як заснув сном спокійним, не борючися з нуждою, тільки жінку і дитину лишив на тій самій дорозі.

Вакації кінчаться, посада шкільна того місточка обсаджена. На ласку даремного мешкання нікуди оглядатись; де іти, що почати, ще не роздумувала молода вдовиця, маючи надію на зараз получити мізерну вдовичу пенсію.

Музика затихла, наша знакома, змучена життям і думками, опершись плечем о одвірок, примкнувши напів очі, стояла так якийсь час, мовби задрімала. І знов дались чути голосні тони, а вона, відтворюючи важкі двері, впала до покоїка, з котрого до тижня треба конче вибратись, кинулась на ліжко побіч дитини, заносячися від гіркого плачу, котрий мішався з звуками розкішного вальсу...

Болехів, 19 марта 1890

СПОГАДИ ПРО ФРАНКА

Мій батько був парохом в Лоліні Долинського повіту. Нас, дітей, було четверо: моя сестра Ольга, брат Ярослав, а іще від мене о много молодший брат Богдан. Брата мого віддав тато до гімназійальних шкіл в Дрогобичі. В першій і другій був відзначаючий, а в третій клясі за перший курс дістав двійку. Велика се була для родичів гризота, тато поїхав зараз до Дрогобича, а тамтешні професори порадили татові, щоби постарався о Франка на інструктора, що то ест надзвичайно здібний і порядний ученик. Також і Франкові поручив директор і дорадив, щоби ту лекцію прийняв.

Від того часу мені доводилося часто чути про Франка. Коли лиш тато приїхав з Дрогобича, то розповідав про его здібності і талант, о чім знов татові професори розповідали. Я, яко ще молоденька дівчина, прислухала-м ся цікаво, тим більше, що

мене се вражало, що се бідний студент і що допомагає сам собі на удержанє. Брат мій, як приїхав того року на Великодні свята, розповідав дуже много про Франка, що пише вірші, що сам мало потребує часу до науки, що много читає і заробляє на себе лекціями. Третю клясу скінчив брат з добрим успіхом і, як приїхав на вакації, заявив, що Франко вибираєся на «вояж» і що прибуде до нас. У нас дома сподівалися Франка, а був він тогди по сьомій клясі. Надійшов той день. Десь так перед полуднем пішла я до пивниці і чую звідтам, що Франко іде, я дивлюся через віконце, котре виходило до фронтового ганку, а він іде по високих сходах. Серце мені забилося, бо брат все мене дразнив тим, що родичі казали, що він буде мене учити. Змірила-м его відразу від стіп до голови і неприємного дістала-м вражіння. Вразило мене его убрание: і так, як нині, ще виджу его в чорнім довгим сурдуті, в крацястих ¹ споднях, в чоботах з довгими холявами, а від того убраня відбивав капелюх чорний, м'який, з широкими крисами. Ще мене дуже вразила на рамені палиця з пакунком в крацястій хустині. Представила-м собі, що він дуже бідний. При обіді розмовляв сміло з родичами, але по другім даню встав ненадійно ² і зачав проходжуватися по покою скорим кроком. Мене то так вразило, і так якось було прикро і неприємно, що він не знає поведенції товариської, що треба при столі до кінця сидіти альбо що з першого даня з'їст тільки, що другого вже не тикне. Зі взгляду на то, що до нас міг хтось з чужих приїхати, а хотяй би і без того, брат зробив ему увагу дуже обережно щодо того зривання ся при столі, і він ту увагу радо прийняв.

---

¹ Клітчастий.

² Несподівано.

Був щось місяць і відійшов пішки перед кінцьом вакацій.

Пригадую собі, що читав часто сестрі, а межі иншим «Фавста», котру-то книжечку приніс в малім форматі ілюстровану. Ту книжечку маю у себе. Десь, може, в півроку порядкувала сестра межі своїми книжками і здибала там ту книжечку «Фавста», котру Франко під час вакацій на відході всунув. На послідній чистій картці написав щось там по-німецьки, а вже не пригадую що, бо як взяла-м ту книжечку в свої руки, то картка була видерта.

Як вже був в осьмій клясі, приїхав з братом на Великодні свята. Я, яко обсерваторка, могла-м то зауважити, що на перший погляд була-м задоволена з него. Приїхали з Долини поштою до Велдіжа, а звідтам ішли кавальчик дороги піхотою, і я їх заздрила на горі. Зауважила-м з приємністю, що Франко порядно одітий в попелястім, новім, після моди скроенім убраню. Я вже була сміліша до него; як були гості в нас у свята альбо з нами поїхали в сусідство, Франко брав живу участь в забавах, а передовсім поривав старших своїми декламаціями з Шевченка, н. пр. «Гамалія» і инші, а також по-німецьки любив деклямувати. Вже як приїхав на свята перший раз, то записував собі бойківські слова; а потім пригадую, що записував вже в осьмій клясі, бо він Великодню суботу постив — як в п'ятницю вечер ів, то аж на Великдень. Постив яко в річницю смерті батька свого. Він щось зо мною подрочився, досить, що я чула-м ся ображена і нічо до него не говорила-м. То було в п'ятницю вечер. Мали давати вечерю, а я кажу до брата: «Скажи Франкові, най добре натевкаєся, бо завтра буде постити». Брат, видячи, що я щось не в гуморі, пішов і каже до него зі сміхом: «Казала Міня, щоби ви добре натевкалися нині зі взгляду на завтрашній піст». Він сердечно зачав сміятися і про-

сив мене, щоби-м для него записувала всякі такі не-
знані слова бойківські.

По maturі приїхав до нас і був вже через цілі вака-
ції, а батько мій відвіз вже того року брата до
Львова і там записав го до руської гімназії, до
V кляси. Для того лиш змінив гімназію, щоби брат
позістав під Франковим доглядом.

Як Франко був на першім році фільозофії, то здає-
ся мені, що вже тогди освідчився батькові о руку сест-
ри, а освідчився листовно. Сестра довго вагалася
через цілий рік, і се его мусіло денервувати, бо не
раз зауважувала-м, як він раптом зденеровано
вибігав з хати, а що часом в темний вечір вибігав і
довго не вертав, то я казала до брата: «Той Франко
якийсь несамовитий».

Его диспути впроваджували мене в неспокій, і я
так якби-м стала ся его бояти. На проходом чи вечо-
рами на розмові то завше нас було четверо: Франко,
сестра, брат і я, а часом, як приїхали під час вакацій
шкільні товариші брата: Василь Полянський, син
професора гімн. зі Львова, і Йосиф Олеськів, син
священика з Скваряви з-під Жовкви, то товариство
наше побільшалось. Они належали до тих студен-
тів, що гуртувалися коло особи Франка. При такій
гуторці порушив був раз Франко квестію¹ релігійну,
якої, розумієся, не доводилося мені ніколи чути, а
навіть припускати, що така квестія могла би існу-
вати. Тогди брат мій зробив увагу, щоби при мені
щось подібного не розбирати. І правда є, що я тогди
дуже переразила-м ся і сталася страшно не своя,
терпіла-м тогди много, о чім нікому з моїх близьких
не споминала-м. Вихована строго в релігійнім дусі,
то на мене се дуже подіяло. В таким неспокою була-м
довший час, і раз мені таке трафилось: сестра, я і

---

¹ Проблема.

Франко ішли-сьмо на прохід. Сестра ішла посередині, я з правого боку, а Франко ішов по лівій стороні. Якась там була баюрка по стороні Франка, а щоби обминути, він своїм поривистим рухом рушився, а мені видалось найвиразніше, що має під іберцігером¹ довгий широкий палаш і так якби мав замір сестру пробити. Сей привид був моментальний. Я страшно крикнула. Сестра і Франко: «Що такого?» Я в тій хвилі прийшла до себе і сказала-м, що жаба скочила мені на черевик. Було мені ніяково. В хаті сказала-м сестрі, чого, властиво, крикнула-м, а також, щоби сего не казала Франкові. Сестра сказала єму, було неприємно а навіть прикро, завважав, що то з роздражнення, і вже з розговорами був осторожний при мені. Ніколи того у него не було, щоби відносився до священства з іронією, насмішливо або з наміром підкопування, як то не раз в житю трафилось мені бачити і чути межі нашими молодиками. Не пригадую собі, щоби любив вдаватися з селянами в широкі розмови, як то наші поступовці-народолюбці чинили. Того літа, коли Франко мав замір іти на фільзофію, була у нас візитація митрополітальна. Деякі священики, а особливо о. Йосиф Заячківський, старенький тоді патріот, розмовляв з ним і вітак пізніше з заінтересованем виражався про него. Вже в тім часі просив тата і в сусідніх селах о старі церковні книжки і щось шпирав в них.

На першім році фільзофії привозив книжки до читання: Нечуя, Марка Вовчка, Тургенева, Лермонтова і інші, але тих авторів пригадую собі, що належало се до першої лектури. На другім році привозив по найбільшій часті російські, німецькі і французькі. Гейного любив часто наголос читати. Золя під той час захоплював его дуже, просив сестру, щоби

¹ Піджак.

переводила, і у нас завелось літерствованя¹. Франко, як звичайно, читав і писав, а сестра переводила Золя. Чернишевського читали з великим занятієм.

Приїхав був тих вакацій до Лолина студент кадетської школи, син бувшого пароха Лолина, попередника батька. Був се гладкий панчик, елеганцко поводився, але від всяких народних справ і т. п. був далекий. Видно, що Франкові не припав до вподоби, бо написав новелю по-польськи: «Rap Magjan». Читав сестрі наголос і подав десь до якогось польського журналу у Львові. Як від'їхав до Львова, часто писав до сестри, а дуже часто, а може й найчастіше, писав по-німецьки. Сестра йому відписувала, але не знаю, в котрім-то часі уважав себе Франко за принятого, якось не пригадую собі.

Тато покладав великі надії на Франка, а судячи по єго здібностях, говорилося загально в нашій околиці, що він зістане з часом професором університету.

Все ішло в порядку. Франко від'їздив, приїздив, листи писав. Єго спеціальність була ловля риб і збиранє грибів по лісах. Звичайно по дощі ішов до ліса з великим кошиком і так умів вишукувати їх, що скоро мав вже повний кошик, з котрим вертав на рамені.

Десь так в тих часах став в мене вмовляти, що я маю хист до повістеписательства, що я знаю добре нарід, єго язик, могла-бим писати з народного житя, і від того радив зачинати. Мене се здивувало і смішило, а однак під єго напором зачала-м спершу писати і вручила-м єму коротеньку новелку, а радше фотографію. Він прочитав, втішився, похвалив, на моє здивованє, і взяв з собою. Вітак ту новелку

---

¹ Тут — літературна праця.

побачила видрукуваною в «Молоті», але вже в тих часах, коли нам не судилося сходитися з ним.

Того року, коли его арештували, приїхав був на цілий май з Павликом. Франко був незадоволений з Павлика, що, як ходив по селі і займався збиранем народних пісень, много непотрібного розбелендював межі селянами про священників, порівнював їх життя з життям народа і т. п. Се его іритувало¹ і вважав за нетактовне.

По від'їзді вистосував до мене Павлик предовгий лист на два аркуші. Сей лист читали всі вдома, а навіть і панночка з сусідства, товаришка сестри. Павлик просив мене, щоби-м той лист переписала, собі лишила оригінал, а ему копію відослала. З сего сміялися, а Франко напімнув мене листовно, що треба конче переписати і Павликові післати, і я се вчинила. Поучав мене в тім часі Франко, що если трафиться якесь захоплене кимось, то завше треба собі представити дану особу в щоденнім житю.

То єст перша часть мого знаомства з Франком. Другою частею назву від его арештованя.

Як надійшла вістка до нашого дому, що Франко арештований, велике пригноблене постало в дому моїх родичів. Була велика жура, а батько був страшенно обурений на Франка, а передовсім на Драгоманова, що спровадив молодих хлопців на манівці.

Десь в недовгім часі відбулась ревізія в домі моїх родичів. Треба знати, що в тих часах «ревізія» — то щось було страшного, компромітуючого. Я се дуже відчула. Ревізію перевів з вищого наказу судія слідчий з Долини дуже обережно, оглядно. Дав знати до польського ксьондза у Велдіжі, щоби повідомив батька, сей в тій хвилі приїхав упереджений і

---

¹ Дратувати.

казав, що на свідка приїде сам, а на другого возьме органістого, а вїт, простий неписьменний бойко, вже з порядку річи мусів фігурувати. Дивився на ту цілу комедію і нічого не розумів, а впрочім, його здивоване можна було ні сим, ні тим заспокоїти. Листи Франка і брошурки якісь там дала сестра переховати в пасіці. Повідсували всі шуфляди, пішли на стрих і по підвечірку поїхали. Судія виражався пізніше в Долині похвально, здавалося, які він бачив красні наукові діла у моєї сестри. Се були книжки Франка, котрі він стало привозив.

Якось те прикре вражінє по ревізії перейшло скоро. Не пригадую собі, як довго сидів у слідстві і на кілька був засуджений (впрочім, то вже знакомо), досить на тім, що мій брат через цілий той час відвідував его, достарчав ему чисте біле і инше. Передавав сестрі вістки від него, а від сестри ему.

Як вийшов на волю, переписувалися часто, але відбувалася та кореспонденція різними дорогами. Листи не діставалися завше до рук сестри, не всі їх діставала, бо, здається, конфісковував їх батько, і лиш ті доходили, котрі уважав батько за можливі. Напевно, не можу сего твердити, однак такі здогади дійшли до мене намного пізніше, а хто мені се сказав, не пригадую собі. Через неточне одержуване листів виходило непорозуміне.

Листи доходили в такий спосіб, що часом Олеськів альбо Полянський присилали книжки (розумієся, від Франка), а в тих книжках були предовгі листи, в такий спосіб писані, на котрі треба було много часу, щоби їх зібрати в цілість. Треба було вишукувати за порядком від початку до кінця книжки позначені пунктиками букви, переносити на папір, і виходив ясно зрозумілий лист. Часом поштою прийшов лист в більшім форматі, а в нім заледво пару слів. Мене се здивувало, а сестра каже до мене, щоби я

її приспособила спалений папір з смальцем. Я їй так зробила, она потерла по чистім папері, а, на велике моє здивоване, вийшов лист, густо писаний рукою Франка. Іншим разом потералось соком з цитрини альбо соком з цибулі, але в той спосіб писані листи треба було пригріти лиш над огнем. Розумієся, що переписуваньом в такий спосіб мусіли порозумітися. Сестра відписувала поштою, а я висилала ті листи через довірочну дівчину з села. Лиш сказала-м: треба лист занести, а она: «До Франка?» — і раденько з листом побігла.

Часом так бувало, що Полянський приїхав з книжками, привіз лист і якісь інформації для сестри, але я тих бесід не чула. Я не завше була втаємничувана.

Десь навесні того року по першім засудженю, коли Франко вийшов на волю, каже сестра до мене, що писав Франко, що він приїде до Долини, а звідтам приїде верхами направці до ліса (близенько за селом), щоби ми вийшли до ліса, там будемо бачитися з ним і він поверне назад верхами. Мені не було приємне таке обдурюване родичів, але пішла-м. Сестра каже, що треба дати якісь знаки, щоби він знав, котрими стежками ідемо, і поручила мені в'язати по смерічках червону волічку. То мусів бути умовлений знак, Мене то бавило, і я в'язала волічку і тішилася що з села будуть думати, що то які чари.

Ходили ми, але з Франком не здибались-мо ся. Приходимо до хати, а мама виходить напротів нас перестрашена і каже: «Франко єст, прийшов, може, перед годиною». Тата не було на той час дома. Сестра з Франком розмовляли довший час, але я не була тогди в тім покою. Був страх, принаймі мама і я боялись-мо ся, що то буде, як тато приїде. Надійшла та хвиля. Мама тата упередила, тато був страшенно обурений, много і довго з ним говорив, але рішучо

жадав того, щоби він всякі заміри уважав за зірвані, і вимовив, щоби в їх домі більше не являвся.

Такі то були часи. Франка уважали за проскрибованого з крестиком¹. Тато мій був чоловік деспотичний, безвзглядний. На другий день від'їхав, а може, і піхотою пішов до Долини, але для сестри були то тяжкі, сумні часи, що я болесно відчувала, і самого Франка було мені дуже жаль.

І знов листи, і знов Полянський і Олеськів грали ту роль, а також і брат.

Того самого літа, т [о] з [начить] по тій пам'ятній весні, приїхав Олеськів на вакації, і було умовлено, що Франко приїде певного дня до Долини, а відтам прийде, як попередньо мав прийти, в ту сторону ліса. Порозумілися, і Франко означив день. Мені сказали день перед тим, коли мав приїхати. Рано він уже був на умовленім місці. Олеськів, брат і сестра пішли рано, а брат ще перед тим дуже рано заніс ему каву і булки, а відтак вернувся і сказав, що єст. То вже мій був уділ за провіантування. Я раненько приспособила обід так, щоби мама о тім не знала, насмажила-м курят і приспособила-м то, що знала-м, що він любить. Не раз пізніше дивовала-м ся, як то звинула-м ся, щоби не звернути уваги. Але звинула-м ся. По обіді пішли ми вже всі вчетвірку. Мали-сьмо клопіт з малим братом, бо наперся з нами йти. Якось удалося нам вмовити в него, щоби він пішов з татом на противну гору, де тато ішов до робітників сіна. Як були-сьмо на горі, то тато нас бачив, але не причував, що там за горою Франко.

Франко видався веселий, жартував, з густом² їв, а як ему на душі було, то я вже тогди уміла-м відчути. Питався, чому не взяли-сьмо малого брата, хотів го

¹ Тобто злочинцем, на якому можна поставити хрест.

² Смак.

бачити, він его любив. Сказали-сьмо, за якої причини: щоби дитина не виговорилась, що виділа Франка. Були-сьмо так близько заходу сонця, і так, як нині, бачу его, як то ми попрощалися, пішли на право, а він, бідачисько, наліво. Жаль мені тогди було дуже, і всі вертали-сьмо мовчки похнюпленими. Видався мені таким бездомним, і дійсно був ним. В пару день сказано татові, що жандарм бачив Франка в Долині на стації, що не пішов до міста, лиш попрямував на схід, Тато занепокоївся, а мама обурювалася на такі сплетні.

Взяти всьо разом від початку знакомства до за-мужжя сестри, тягнулося все це через шість літ. А кільки то було від его арештованя тяжких, дуже тяжких хвиль. Не пригадую собі, в яким то віддаленю були важніші переходи одні від других, досить на тім, що було в тих шістьох літах. Знов листи, знов послане книжок. Десь так на п'ятім році того знакомства приїхав до нас несподівано питомець¹ Озаркевич з Белелуї. В тих часах, если якийсь питомець заїхав до дому, то вже уважалось, що не приїхав без цілі. Озаркевича не уважали родичі, щоби міг мати якісь плани, бо мій батько був споріднений з тою родиною в дальшім степені; а що за своїх молодих літ жив з тою родиною в близьких відносинах, а що сестра була близько в сусідстві Белелуї, в Устю над Прутом, у маминого вуйка через шість літ, де тримали гувернантку для вуйкової дочки і сестри, то такі родинні відносини стало утримували-сьмо. Як коли поїхали мої родичі в Снятинськ² до родини, то завше уважали за свій обов'язок бути і в Белелуї. Таким чином, ніхто не уважав, щоби міг мати якісь заміри. Був пару день, а вітак по якімсь часі знов

¹ Вихованець семінарії.

² Снятин.

приїхав. Як вже старався, то родичі були дуже за тим, щоби згодилася вийти за него, і було їм тяжко прикро, як рішуче відмовила.

Стараня швагра о сестру тягнулося щось близько два літа. Спочатку наклонювали сестру, а далі врешті зрезигнували всі, ніхто її не заохочував.

Восени того року поїхала сестра зі мною до Іваниківки коло Станіславова, де наш вуйко був парохом. Ми поїхали от так собі лиш на празник, а зістали-сьмо там майже цілу зиму. Писав Франко до Іваниківки цілком свobodно, без жодних перешкод. Несподівано з'явився в Іваниківці й Озаркевич і був через пару днів. Приїхав до Лолина, а довідавшись, що ми в Іваниківці, з поворотом до Белелуї навернув до Іваниківки. Не лиш я, але і вуйко, і его родина були переконаня, що сестра не вийде за Озаркевича.

Тої зими порозумілися Франко з сестрою, і она поїхала до Львова з вуєчним братом, правником, сином вуйка. Вуйко а так само тета не противились тому. У Львові був мамин брат урядником, до него заїхали і в его домі бачились з Франком, котрий приїхав з моїм братом. Яке було їх порозуміння, того вже не знаю.

Тато довідався о тій їзді пізніше, вже вліті. Не знаю, чи се потрібне, однак хочу сказати, що сестра поводитася гідно, а мала таку повагу, що батько, як о тім довідався, не мав, що так скажу, відваги запитатись сестри о повід їзди до Львова.

Одного разу приступив тато до мене і дуже лагідно поспитався, чи то правда, що сестра їздила до Львова. Я дуже перестрашила-м ся, зблідла-м і сказала-м, що правда. Тато мене успокоїв і, зломаний, відійшов. Вітак робив гіркі викиди вуйкові, маминому братові, і его жені, а своїй тіточній сестрі, що дозволила на такий виїзд.

Листи одержувала сестра стало від Франка, а так само він від неї. Навесні знов приїхав Озаркевич, і вітак его приїзди частіше повторялися. В тім часі писав Франко до Озаркевича, а що писав, то пізніше о много літ казав мені др. Озаркевич (Євген), а також Величкова, але то вже не потрібно повторяти, а впрочім, ті всі передаваня були часто перекручувані. Як сказала-м, ніхто не наклонював сестру.

Одного разу каже до мене сестра, що рішилася і вже сказала Озаркевичеві, що вийде за него. Не вірила-м в першій хвилі, а як зачала переконуюче говорити, здивувала-м ся. На моє здивованя зачала плести такі несенітниці, що-м ся обурила.

Восени, у вересні, відбувся шлюб, а мені вітак хтось оповідав (здаєся, Олеськів, як приїхав до нас на другий рік на вакації), що Франко розхорувався в день шлюбу і дістав вибух крові. Сестра твердить, що то неправда.

Не знаю, в який спосіб розійшлись. Сестра казала, що она прийшла до того переконаня, що, не будучи підготованою до якогось самостійного житя, була би для него тягарем в его ідейній праці. Рішучість наступила по одержаню такого листа: «Моя доля — вітер в полі, не можу я Тебе собою в'язати». Той лист спонукав, що сестра рішилась вступитись ему з дороги. До написаня такого листа мусіло спонукати его якесь зденервуване, а чи ту завинив батько, чи, може, сестра — сего вже не знаю.

Ту ніби западає куртина, а, властиво, не запала, відслонювалась від часу до часу бодай на хвилину...

Швагер зістав сотрудником у свого батька, котрий послував у Відні. Часом перебувала-м у сестри в Белелуї, то у вуйка в Снятині, котрий був там парохом. Зауважила-м, що від часу до часу Франко пише, а швагер доручає сестрі листи не нарушені. Сестра відписує. Здивувала-м ся, але брала-м то на

карб високопарних роздумувань. Наостаток поїхали до Коломиї, бачилися там з Франком. Мене вже та комедія іритувала.

Як сестра з швагром вертали з Коломиї, то ще не доїхали до Снятина, а вже Франка арештували. Тогди-то він написав «На дні».

По тім кореспонденція устала.

Був він раз у Белелуї, заїхав з українцями закордонними, котрі, если завітали до Галичини, не минали Белелую, дім посла Озаркевича, і Яворів, дім Окуневських, а близьку родину Озаркевичів.

Ту мушу справити, що Франка не арештували того дня, котрого мали стрічу в Коломиї. Єго арештували в тиждень пізніше в Березові, а може, Яблуніві. Впрочім, Франко сам о тім згадує.

По якімсь часі перенеслися родичі швагра до Болехова, близько Лолина. Зараз написала Кобринська до мене, щоби-м приїхала, і я поїхала. Прикро їм було за Белелуєю, і раді були, щоби я була з ними. Часто їздила-м до них. Кобринська була вже тогди вдовою, зачала займатись загальними справами, а передовсім питанням жіночим.

Переписувалася з Франком, а як їздила до Львова, то завше стягала мене на такий виїзд. При такій нагоді бачилася я з Франком і мусіла-м так їхати до Львова, що батько о тім не знав, лишень мама. Мій батько був москвофіл і противний був тому, щоби-м була на концерті Шевченка і т. п. Ми їздили звичайно до Львова на два-три дні, а тогди відвідував нас Франко два-три рази. Приходив сам, а часом з Терлецьким, Андрієм Косом і іншими. Кобринська мала різні справи літературні тощо. Час сходив на диспутах, але і звертався до мене Франко з різними споминами от так про самий Лолин, про причину смерті мого наймолодшого брата, жалував єго і нагадував не одні хвилі з єго дитячого житя, що

мене дивувало, що такі дрібниці пам'ятає. Раз просив мене о якусь там прислугу, а вітак додав з прикусом: «Скажіть лиш своєму татові, а він так мене любить, що певно для мене зробить». І засміявся злобно.

В той спосіб наша стріча повторювалась, а як коли запрошували его до Болехова, то звичайно не була-м на той час, а принаймі не пригадую собі. Часом по візиті Франка Кобринська була поіритована, розводила свої жалі передо мною, если не згоджувалася при якісь квестії, а Франко рішучо обстоював при своїм. Була то жінка тклива, прослезилась, а я брала-м Франка в оборону.

Раз брат подав мені якусь вість, що Франко ему говорив, але сего не буду повторювати.

Як бачила-м его на концертах і комерсах, то зауважувала-м, що панночки поступові (таких не було багато) і заміжательні шукали радо Франкового товариства, радо з ними розмовляв, панночкам залежало на его взглядах, а Франко так якби сего не бачив.

Врешті дійшла до нас відомість, що Франко оженився на Україні. Так якби здивувались всі, що мали з ним ближчі зносини, а принаймі ті, з котрими сходився. Вкоротці в тім часі мій батько помер, а хотяй з Болеховом мала-м все стичність, якось так про Франка якби призабулося.

Як ми випроваджувалися з Лолина, мама виїхала на мешканя до Сілець коло Станіславова, де швагер був вже парохом, а мене не пустили від себе родичі швагра, а так само Кобринська, і я зістала в Болехові.

Тогди знов зачала-м стрічатися з Франком і его жінкою. Пізнала-м єї в Болехові, де-то Кобринська запросила до себе на вакації. Она там була з своїм найстаршим сином Андрушком через шість тижнів.

Франко приїздив щосуботи, а в неділю вечером він від'їздив. Франкова не чула до мене симпатії, сикувала мене і до тої степені допровадила, що если я до покою, чи там до города входила, де она була, то она остенційно виходила. Різними дотепками так мене розіритувала і я впала в таку пасію обуреня, що раз мало я була би-м єї сцену зробила. Кобринська і єї мама успокоїли мене, то і не прийшло до якоїсь прикрої стички межи нами.

Раз до мене сказала Франкова, щоби я постаралася о всі листи, котрі єї муж писав до моєї сестри, і їй доручила. Я на се: «Нащо вам?» А она: «Хочу знищити, спалити, щоби їх зовсім не було. Як колись будуть писати спомини про мого чоловіка, то не хочу, щоби она там була згадана». Якби Франкова поводитилася була зглядом мене інакше, то і я була би-м говорила з нею інакше, а так сказала-м їй: «Ви до тих листів не маєте жодного права; тогди, коли ваш муж писав до моєї сестри, то за вас ніхто не знав, чи ви жиете на світі».

Не пригадую собі, що Франкову спонукало, але раз раптом змінила фронт до мене, все трималася мене прихильно, розмовляла зо мною, шукала мого товариства, і так межи нами унормувались відносини.

Як вже сказала-м спочатку, що Франко не звертав уваги на всякі форми, що випадає, а що не випадає. Він на то був вищий, під тим взглядом любив цілковиту свободу. За часів, як перебував у Лолині, то приймав від брата мого деякі уваги і стосувався до них, але все треба було пригадувати ему.

Раз вибралися обоє на рибу і просили мене, щоби-м вийшла до них. Я вийшла, як міркувала-м, що вже повинні вертати. В самім центру міста виджу з моста, що они недалеко бродять по воді і ловлять риби руками попід каміням. Скрутила-м

вбік і не мала-м охоти зближатися до них; я гадала-м, що вони будуть ловити рибу на вудку. Вони заздріли мене і вже спрямували з поворотом. Франко мав підкочені сподні по коліна, в одній руці ніс черевинки, сурдут, закинений на одним плечі, в другій руці — рибки, посиляні на ключку.

Франкова також дуже неглижово несла на вудці на лівім рамені перевішену свою мокру сорочку, а в правій руці мокрі калісони далеко від себе, бо капала невикручена вода. Я собі подумала, що от здала би ся була Франкові жінка, котра би уважала на зверхність. Она, але, стосувалася цілком до него, на котрого була під той час дуже горда.

Я йшла від них на малу відстань, а Франкова сказала мені з прикусом: чи, може, встидаюся, що они не убрані відповідно? Я на се відповіла, що мене черевинки тиснуть, то не можу поспішати, а она: «Баришня хоче, щоб нога мала видавалася?» Франко ішов задуманий, і як облишувала-м ся, він приставав, щоб порівнятися зі мною. Дійшли-сьмо так до плебанії, а на фіртці стояв др. Геньо Озаркевич, котрий був по укінченю медицини, і обсервував нас, підсміхаючись. Обміняла-м ся з ним поглядом, і було нам ніяково, що от місто, а нам і так доводилось чути від пань польок: «Jaki to wasz Franko dziwny!»¹

Могло се смішити, але не могло нарушувати его поваги, ані авріолі², якою був оточений.

Не пригадую, в яким то часі, але десь в тім, коли то я вже стало перебувала в Болехові, Франко повзяв був гадку виїхати з жінкою до Америки. Недовго та гадка у него мріла, але досить на тім, що зробив мені пропозицію і наклонював до того сам і через когось там, щоби-м з ними виїхала. Я до сего

¹ Який то ваш Франко дивний (пол.).

² Ореол.

не наклонювалась, і Кобринська була тому противна, а впрочім, всі, судячи по моїм успособленю, знали напевно, що не поїхала би-м. Сестра, але, була за тим, щоби-м їхала, що мене глибоко вразило.

Рідко, але їздили-сьмо обі з Кобринською до Львова, а завше були-сьмо при тій нагоді у Франків. Франко все стало на мене налягав, щоби-м далі писала, і під таким напором написала-м новелку і повезла-м ніби до оцінки. Він просив прочитати собі наголос, при тім була Кобринська і его жінка, мене се мішало, але він такий якийсь був задоволений і так мене заохочував, що остаточно прочитала-м. Пізнала-м по его очах, як его се радувало, взяв і в короткім часі десь там помістив. Був він до мене приязно успособлений, а я до него, тільки літ знались-мо ся і в таких обставинах. Коли ми лиш прийшли до Франків, то майже завше заставляли-сьмо его при писаню. Діти були маленькі, Андрушо і Тарас, і раз застали-сьмо, що тримав одно на однім коліні, а друге на другім, і так писав.

В році 1889 приїхали деякі академіки до Болехова, а з ними Деген, котрий гостив два дні. Деген приїхав в гори Турчинецькі, де его дві сестри перебували, котрі з ним разом приїхали до Галичини. Деген заявив Кобринській, що з поворотом на Україну завітає ще до них до Болехова. Під той час перебувала цілі вакації у Кобринської Ольга Кобилянська. Кобринська каже, щоби ми всі три, т. є. Кобилянська, сестра Кобр [инської], пізніше Величкова, і я, написали до тих Дегенівних, щоби разом з братом приїхали до нас. Ми написали, а наш лист нім міг дійти до їх рук, то вже рухнула вість, що Дегена з сестрами і Франка арештували. Тоди став великий переполох межи нами в Болехові, бо сподівались-мо ся кождої хвилі ревізії, помимо того, що батько Кобринської все казав, що в його домі не може бути ре-

візія, бо его дім, яко посла, нетикальний. Ми, але, інакше думали. Кобринська мешкала зі мною в офіцинах¹, тож могли перевести у Кобринської, помимо того, що ті офіцини до батька належали.

Кобринська мала листів споро від Франка, Павлика, Драгоманова, Терлецького і інших. Боялися всі о Франкові листи, а також боялася і Кобилянська. Она лишень перед тим що вернула зі Львова, де їздила з Величковою умисне лиш для того, щоби познайомитись з Франком лично. Взяла Кобринська ті всі листи і віднесла до одної пані-польки на переховок, з котрою жили в приемних відносинах. Та взяла, а вітак десь по десятій годині увечері принесла; була поденервована і сказала, що она віддає ті листи, бо єї старенька мама перестрашилася тим, боїться і каже, що ще через тоє може стратити посаду. То була на становиську жінка, і мама Кобринської була неспокійна, що Кобр[инська] зрадилася перед полькою. Ми успокоїли, що то жінка чесна. Але що тепер з листами зробити? Кобринська з Кобилянською урадили, щоби закопати, і викопали ямку коло шпіхлера і закопали. Я і Величкова стояли-сьмо на варті, чи хто не підглядає. Як докопалися, то сподівалися шохвилі ревізії, зауважили, що вогка земля може зрадити. Викопали і засумувалися. Я прийшла на дотепну гадку, з чого вітак мали потіху, і листи забезпечили-сьмо.

В тих часах був у Долині староста, котрий переслідував українців. Єсли в яким домі священика появились студенти з закордонними українцями, то вже можна було чекати на ревізію. Не без того, що в деяких домах не раді були таким гостям, а навіть відпекувалися. Я мала страх, що через той лист, що ми писали до паннів Дегенівних, то готові арештувати

¹ Флігель.

нас. Величкова сміялася. Кобилянська називала мене «Hassenfuss»¹. Передовсім обходила всіх нас доля Франка, жаль нам було Франкової і їх дрібних дітей. Знали-сьмо, як вона побивається, як старається бачитися з ним.

Ревізія не відбулась, а, певно, лишень через тоє, що дім посла нетикальний. Для переслуханя Кобринської приїхав судія слідчий зі Львова. День перед тим повідомив о тій несподіванці один зичливий панок суду, під позором, що іде на полювання, навіть не вступив на подвір'я, лишень з-поза брами подав ту вістку. Се належало до приємності.

На другий день, сполудня, завізвали Кобринську до суду. Довго не вертала, родичів і мене непокоїло се (більше нікого не було дома). Я заявила, що піду напротив Кобринської і довідаюсь де о чім. Здибалася з Кобринською, як вертала з суду, підсміхаючись. Питався о знаомство з Франком єї: «Czy pani wie, co to jest socjalizm?»² Кобринська, але, завела на ширший диспут, котрий судія слідчий старався перервати, заширокий виклад не зробився.

Не пригадую, як довго сидів Франко в слідстві; впрочім, то вже ест знане. Скоро вийшов на волю, а з ним і українці, то зараз написав до Кобринської і до мене, і просив нас на хрестини своїх синів — Андруша і Тараса. Писав, що рад би тепер охрестити, коли ще тут українці у Львові. Кобринська поїхала, а я не схотіла-м. Сказала-м, що маю доста тих всіх арештовань Франкових, вже не хочу там бути, де готові всіх арештувати. Кобринська розповіла се Франкові, а він сміявся. Кобринська була за куму. При хрестинах, як діти розплакались, Франко взяв ті цукерки, що я дїтьом передала (а були якісь то

¹ Боягуз (нім.).

² Чи пані знає, що таке соціалізм? (Пол.).

цукрові обаріночки), позакладав дітьом на пальчики і тішився, як діти, здивовані, успокоїлися. Гості забавлялись допізна, був батюшка (діти одержали хрест православний зі взгляду на жінку), а Франко мав бути в надзвичайнім гуморі.

Одного разу дістала-м телеграм, щоби-м приїхала до Львова на похорон тети, старенької сестри мого тата, котра померла в монастирі у Василіанок. Поїхала зі мною Кобринська. Тогди мешкав у Львові др. Лонгин Озаркевич, а що був вже жонатий, то всі заїхали до них. Приїхала тогди і сестра з швагром. По похороні зауважили-сьмо, що др. Озаркевич був щось дуже зденерований, нічого не говорив, лиш мовчки десь виходив і приходив. Причиною того зденервування було то, що в той день мав відбутись поєдинок межи д-ром Теофілем Окуневським та польським шляхтичем Розвадовським. Як поєдинок покінчився щасливо для д-ра Окуневського, тогди він виявив причину свого зденервування. Межи українцями зчинився великий рух, і зараз такої того вечора урядили бенкет на честь д-ра Окуневського. Гості були запрошені, число обмежене. Явився тогди Франко з жінкою. Франкова виглядала тогди зовсім добре, відповідно була убрана. Франко був оживлений, представив свою жінку сестрі і розмовляли. При вечері попросив мене Франко, щоби-м сіла поруч него, розмовляв щиро, а межи иншим казав, що моя одна новела надаєся на драматичну сцену. Він відносився до нас щиро, він все рад був мене піднести.

Виголошувались там різні тости, бесіди, промови, а Франко так красно промовляв, мала-м вражіне, що перла сипляться.

Через забуте опустила-м дещо, то не шкодить додати.

Коли перебував Франко ще в домі моїх родичів,

то вбились в мою пам'ять диспути з перших літ про соціалізм. Тато хотів переконати Франка, що теорію неможливо погодити з практикою. Не сподівався тато, що аже тільки доведеться пережити через ідею, котрою Франко був перейнятий.

Були то такі часи, що священицькі родини відносилися до селян з висока, не дозволяно дітям бавитися з селянською дитиною, відтягали цілковито, щоб не стикалися з їх способом життя. Єсли часом позволено, то була вже то велика ласка для допущеної селянської дитини на «покої».

Виховання в той спосіб вбилось в мою пам'ять тим більше, що сестра і брат віддані були до шкіл, я сама-одна бавилася і тужливо споглядала-м у сторону розбавленої дітвори. Як були-сьмо старші, то вже самі не чули-сьмо потреби ані приємності стикатися з народом. Спосіб говореня Франкового про наш нарід упадаючий, про его темноту, про его терпіння і про его відчуване своєї недолі ділав на мене освідомляюче.

По випровадженю ся родичів швагра з Белелуї швагер був ще там рік на адміністрації. Того року під час вакацій заїхав був Франко з Кониським і ще одним українцем з Херсонщини до Белелуї. О їх приїзді повідомив телеграфічно швагра др. Теофіл Окуневський, просив о вислане коней на стачію Снятина. Гостили через два дні. Я там не була тогди, був мій брат і сестра швагра — Величкова. Сестра уникала стрічі сам на сам, але були хвилі, що він мав замір заговорити. Бесіда велась в товаристві загально, але були хвилі, що Франко хотів своїм зором проникнути душу сестри. Таке здали мені справоздане Величкова і брат.

Впрочім, стріч несподіваних сестри з Франком було більше, але що ж, коли їх пригадати не можу. Раз в Коломиї на вечірку вандрівничім, коли-то

академіки уряджували по містах концерти, явився несподівано для всіх Франко з українцями закордонними. Тоді він з сестрою много розмовляв, говорив про Сінкевича, котрий вже в тім часі мав славу великого писателя. Не можу передати його критику, бо сестра не сказала і не скаже. Говорив на темат мивнушого, але того також не довідала-м ся.

Коли бачила-м ся з Франком на бенкеті на честь д-ра Окуневського, то вже по тім в короткім часі виїшла-м замуж, а тим самим виїхала-м з Болехова. Були-сьмо далеко від Львова, то і не бачила-м ся з Франком, а також мало до мене вісті про него доходили. По кількох літах зістав мій муж парохом в Ременові близько Львова, що мимохіть зачала-м ся знов стискати з Франком. Кобринська мешкала якийсь час у Львові, то і пропонувала мені часом та кі відвідини.

По привітаню він мені сказав: «Запропастили-сьте свій талант». Я ему на то: «Не умію ні читати, ні писати, хочять мене за короля обібрати». Він мені на то: «Я вам раджу — пишть, мені треба ще одної новелки до цілості, щоби-м міг видати всі разом».

Одного разу пересиділа-м у Франків ціле попудне. Питаюсь Франкової, де їх діти, а она: «Нащо вам?» Були то вже всі четверо, і то старші вже училися. Кажу, що цікава-м побачити їх, а она: «Десь по каменицях ходять, лиш цілими днями не в хаті». Висказала-м свої здивування і такої того дня не бачила-м їх.

Раз прийшла-м по тім, як злодії обібрали, забрали всьо срібло. Они ще тогди не мали власного дому, мешкали в партері¹. Столик стояв в кухні під вікном, а в тім столику в шуфляді всьо срібло. Я робила-м увагу, що такі річі не тримаються так

¹ Нижній поверх.

Франко на ту шкоду був цілком обоятний¹, а Франкова сказала, що злодій бідний мусить також з чогось жити. Потому каже до мене, показує мені шафу, що в тій шафці мають 7 000 руб., її посаг, котрий дістала в тім часі, і хочуть дім будувати. Я на то сказала-м, що най голосять далі, аж поки бідний злодій не прийде і не закраде.

Такі мої відвідини повторялись від часу до часу, нічим не замічательні. Був довший час такий, що не заходила-м до них.

Мешкали они в своїм домі, аж ту пише Кобринська до мене з Болехова, що коло Франків велика біда матеріальна, щоби я зараз навідалася до них, а при тім подала вказівки, як маю поступати.

Від того часу знов зачала-м навідуватися. Такої великої біди не зауважила-м, впрочім, були вже такі, що подбали про его матеріальні відносини, то вже не знаю, яких він мав людей, прихильних собі, котрі занималися ним. Уважала-м то за нещасте, що от жінка нервово хора, син найстарший так тяжко хорий, а мимо того він не упадав, вічно працював, писав; і так, як нині, бачу его при важкім столі, повно заложеним книжками, під столом великі купи всяких брошурок, а як ему треба було — якісь записи робити, то в тій хвилі витягав ту брошуру, котру ему потрібно. То вже мене дивувало.

До моїх відвідин ще зачислю, що пішла-м до Франків з своїм найстаршим сином, а було то при кінці 1913 року. Франкова була тогди поважніше хора і в своїм нервовім розстрою говорила много напасливого на свого мужа. Син з того всього сів при столі і ніби щось рисував, я старалася повести бесіду на иншу тему. Франко мав вигляд спокійного. По хвилі питався мене про сестру, сестра була тогди

¹ Байдужий.

в Ременові, бо швагер помер вже був. Я розповідала єму про ню. Він просив, щоби я з сестрою прийшла до них, я відповіла, що ніколи в світі не прийде, а він мені на се: «Но то я сам приїду до вас».

Як відходила-м з сином, то Франко сказав, що відпровадить нас. Син ішов боком, а ми порівну. Тогди став Франко нарікати на свою долю, а mezi иншим сказав: «Каже она (т. є. жінка), що мала много партій до вибору, але чого та доля мене чекала, чому то иншому не припала?»

Після мене, такі спомини повинно виявлятись принаймні по 50-тьох літах зі взгляду на живучі особи, а передовсім зі взгляду на діти Франка. Я досить розповіла-м, мала би-м ще дещо сказати, хоть вже не много, принаймні своє мнініє, як я задивлялась на то всьо.

В короткім часі поїхала сестра до Львова, просив її др. Озаркевич о приїзд, бо єго жінка була тяжко хора. Під весну поїхала до дочки до Рудна.

Настала війна, в перших місяцях не стрічала-м ся з Франком. Дперва, як наші сини були вивезені на Сибір, а муж був конфінований ¹ у Львові, ми були тогди в великій розпуці, я не раз забігала на Понінського, якби по якусь пораду. Франко потішав нас, що діти не загинуть на Сибірі, що повернуться, що москалі заосмотрять їх у всьо потрібне, в теплі кожухи на зиму і т. п.

Ми мешкали на Зофії, в тій камениці, де Велички, в тім часі і Кобринська була з нами, але в тих часах не відвідувала Франка.

Підупав був на силах, пізнати се було по ході. Нас потішав, а сам був такий самітний. Сини на вой-

---

¹ Інтернований.

ні, жінка на ліченю, мав лиш тільки розради, що від дітей листи ішли. До заряду вдома була там старша жінщина.

Тогди, коли зближалась єго смерть, не бачила-м ся з ним. Провалився Луцьк, а з тим прийшов до нас великий переполох. У нас повно війська, повно евакуйованих з-під Бродів, здавалось, що туй-туй вже не-приятельські війська, а що ми тільки добра зазнали за російської інвазії,— просто трухліли-сьмо.

Дійшла вістка, що Франко помер. Ми не звинули ще мешкане на Зофії, мешкала там сестра з нашою старенькою мамою. Оповідали мені Велички о величавості похорону. Питала-м ся мами, яке вражінє зробив на сестру той похорон.

На такий вид складалось много нещастє. Треба, щоби швагер помер, війна, щоби ми мали зайняте мешкане у Львові, і то при вулиці Зофії.

Похорон Франка пересувався вулицею Зофії, а сестра споглядала з другого поверха.

Пізніше, як сестра мешкала у своїх дітей на Підваллю, то Франкова заходила до них пару разів. Була хора, але все ж її звертало тудя. Переважно говорили про свої діти. Я з нею бачилася на похороні нашої мами, в пару місяців стратила-м мужа і вже перестала-м інтересуватися нею. Якби не моє нещастє, була би-м нещасну хору відвідувала.

Не вадить подати, як постали деякі вірші у Франка, н. пр. «Галаган». В першій нашій знайомості розповіла-м Франкові пригоду ще з діточих літ. Я з старшим братом були-сьмо самі в кухні одной пополудневої неділі. Прийшов хлопець з села лишень в сорочці-«довганьці», як звичайно гірські діти ходили. Була зима, великі сніги запали. Брат мав у руці чотири крейцари вкупі, такий гріш називали селяни «галаганом». Брат сам закопувався в сніг і сказав до того хлопця, що як він так зариеся в сніг,

то дістане «галагана». Хлопцеві заіскрилися очі і виконав ту штуку, за що дістав «галаган». Сказала-м се мамі, мама гнівалася на брата, а та пригода зістала в моїй пам'яті. Чому оповіла-м се Франкові, нащо і пощо — не знаю. Хлопцеві нічо не сталося, не був з тої причини хорий. В короткім часі появився «Галаган» у віршу, а я вітак вказувала-м того хлопця, що от чень не вмер, великий виріс, пощо так трагічно представляв.

Ще хотіла би-м додати, що в тім часі, коли-то я мала такий привид, що мав сестру забити, сказав раз, а мене се сильно перелякало: «Маю щось в собі такого, що в який дім ввійду, то нещасте вношу». Було сказано от так собі без застановлення, а вражіння було прикре.

Хочу ще додати, що сестра много листів попала-ла, і здаєся мені, що межі иншими всі, котрі писані були вже по замужжю.

Жаловала-м по смерті Франка, чому-то я не поспитала єго, що їх головню розлучило. Поки був ще нежонатим, не мала би-м відваги поспитатись, щоб не дразнити заскоруплу рану, а впрочім, належала-м до несміливих. Пізніше, як був жонатий, не поспитала би-м ся була зі взгляду на жінку. По смерті подумала-м, що мож було поспитатись. Франко міг думати, що я знаю все докладно. Сестра моя була все замкнена в собі, скрита, уважала за відповідь не об'ясняти.

На мій погляд, вважаю за головну причину, що наше галицьке жіноцтво, котре в тих часах потрафило ся перейняти якимись ідеями, перенималось доти, поки се не загрожувало їх спокійному проживаню. На тій точці могла-м поговорити з Франком, а не учинила-м того.

Високоповажаний Пане Професор!

Рада би-м допомогти Вп. Пану Професорові, та якось не удалось мені. Сестра не хоче о нічім чути і говорити, а певна річ, що она сама могла би, если би хотіла, докладніше всьо розповісти. То вже пропало, не можу на то нічого порадити. Думала-м, що як сестра рішилась доручити через мого сина листи Франка, то тим самим уповажнила і друкувати. Тепер противиться тому. Фотографія з часів по матурі залишилась у сестри, котру передаю рівночасно з листом. По правій стороні Франка сидить мій брат, а по лівій — братів товариш Погорецький. Фотографії сестри з тих часів нема, бо межі иншим під час війни запропастилась.

Хочу об'яснити, для чого сестра не рада, щоби єї давні відносини до Франка, а его до неї, були прилюдно трактовані. Сестра відчувала вітак жаль до Франка і підозривала его, що він єї щиро не любив, если загнав єї в многі великі прикрості. Як згодом виїшла замуж, прив'язалась до свого мужа, тим більше, що він на то заслужив. Як она его стратила, котрого має завше в своїй пам'яті, то певна річ, що не мило єї, если з-поза могили мужа вихиляється Франко.

Як любов Франка до сестри постала і як розходились, то подала-м всьо вірно. Розумієся, що сестра могла би докладніше представити, если би могла на тільки запанувати над собою і розповісти яко о третій особі.

Листів Франка до швагра Озаркевича нема з цілою певністю. Міркую, що більше не було, як два три, а оден єст доручений враз з тамтими листами.

То, що я дещо промовчала, то після теперішньої моєї думки не належить до речі, бо я так много наторочила непотрібного. Ту головно ходить о відносинах Франка до сестри, а її до него, а я там випроварила на сцену тільки осіб без потреби. Так якось виходило в моїх думках одно з другого.

Одно промовчала-м відносно того, як-то Франко в своїй тузі і порожнечі по недовгим часі, як сестра вийшла за муж, звернувся до мого брата з думкою, посталою у него щодо своєї женячки. Ту, власне, змовчала-м. От що можу ще додати. Тогди, коли-то Франко вісів в Долині на стації і не удався до міста, лиш пішов в гори в напрямі Лолина. Тато, занепокоений, розповів се мамі, а мама була обурена, що то неправдиве. Видно, як его стежили.

Друге, може, трохи смішніше, пригадалось мені, як Франко мав здавати матуру. В тім часі, коли матура вже розпочалася, Франко заснув на возі — десь там недалеко фіра була з Нагуевич. Коли на него прийшла черга здавати, его збудили, мій брат обібрав солому з его кучерів, і Франко преспокійно пішов здавати.

З поважанєм Міхаліна Рошкевич

З МОЇХ СПОМИНІВ ПРО НАТАЛІЮ КОБРИНСЬКУ

З Наталією Кобринською познайомилася я ще як молода дівчина, коли моя сестра Ольга вийшла заміж за її брата Володимира. Після смерті свого мужа в 1882 р. Кобринська довгі роки не могла прийти до себе. Тому її батько о. Іван Озаркевич (довголітній посол до Державної ради), виїжджаючи до Відня на засідання парламенту, брав з собою й Наталію.

Вертаючи вперше з Відня, Наталія зі своїм батьком повернула до нас до Лолина (в Долинському повіті). Разом з ними я тоді поїхала до Белелуї, де о. Озаркевич був парохом, а його син о. Володимир (мій швагер) — сотрудником. В Белелуї гостювала я тоді довше, і Кобринська очарувала мене своїм товариським укладом, великим знанням і красою. Нас лучили літературні зацікавлення, які у мене і сестри Ольги зродилися під впливом І. Франка. Франко часто бував у нас в Лолині як інструктор мого брата Ярослава. Під його впливом зацікавилися ми народним побутом і народною творчістю.

Завдяки Франкові появилися друком моє перше оповідання «Кума з кумою» та переклади сестри з французької та російської мов.

Щоби змінити місце побуту Кобринської, вирішив отець І. Озаркевич старатися за іншу парохію і перевівся до Болехова, отже, в Долинський повіт. І тоді мої взаємини з Кобринською стали ще ближчі. Часто бувала я в Болехові. Часто виїздила з Кобринською до Львова. А коли Кобринська приготувляла до друку «Перший вінок», я сиділа три тижні в Болехові і помагала у праці. До цього почину дуже прихильно відносився Іван Франко. Тішився ним і радо служив своїми порадами. Він теж оформив увесь матеріал до друку.

Коли появилася «Перший вінок» на книгарських полицях, помер мій батько. Тому тоді мені сьогодні пригадати докладніше вражіння, яке викликало в нашому суспільстві перше жіноче видання.

Після смерті мого батька мешкала я кілька років у Озаркевичів у Болехові. І не раз я мала змогу подивляти Кобринську за її всесторонність та вміння з'єднувати собі людей. Завжди вмiла вона зовсім непомітно накинути свою думку середовищу, в якому жила.

В Болехові, в домі Озаркевичів, часто бували гості, свої й чужі. Зокрема, вбився мені у пам'ять один епізод з 1889 р., коли до Болехова приїхали гості з Великої України (Дегени і Маршинський).

В зв'язку з їхнім побутом в Галичині на приказ тодішнього намісника переведено масові труси серед українських діячів і письменників. Арештовано теж м. і. Івана Франка. Ми числилися з можливістю трусу у Кобринської (а чого доброго — арештування). Найбільше мороки було з кореспонденцією Кобринської. Треба було її поховати. І частину ми поховали з Ольгою Кобилянською, яка тоді гостювала у нас, в наші сукні. Решту передали на сховок до приятельки Кобринської учительки Аделі Монзе (спольщеної француженки). Одначе вона, мимо всієї прихильності до Кобринської, не була в силі переночувати з такою «небезпечною штукою». По півночі застукала до нашого вікна і перекинула нам довірену їй кореспонденцію. І ми ці листи хоч-нехоч мусіли вночі закопати в садку. Великий тоді був страх перед жандармерією. Не те, що тепер.

Коли я вийшла заміж, взаємини з Кобринською довелося обмежити до листування. І тільки від часу до часу стрічалися ми особисто. Ще раз зійшлися ми близько під час московської інвазії. Тоді навіть мешкали разом у Львові кілька місяців.

Для Кобринської ідея жіночого руху була всім. Найбільше побивалася вона за освіту жіноцтва та за економічну незалежність жінки. Тому її гордістю була др. Софія з Окуневських-Морачевська (її тіточна сестра), перша українка-лікарка.

Кобринська намовила свою тіточну сестру студіювати медицину і перший рік її студій жила з нею у Швейцарії. Цей побут в Швейцарії дав Кобринській дуже багато. Зокрема, з великою пильністю студіювала вона економію.

ПРИМІТКИ

«Кума з кумою» (Фотографія) — вперше надруковано у «Молоті» (Галицько-українська збірка. Видав М. Павлик), Львів, 1878 р.

Дана публікація супроводжувалась приміткою: «Картинок, схоплених з життя з фотографічною вірністю, без примішки повістярської фантазії, у нас досі майже не було видно в літературі, а прецінь такі картинки, коли б їх написано багато, мали б не тільки огромну вартість етнографічну і язикову, але були би міркою вірності повістей артистичних, та й, з другого боку, давали б до них багатий матеріал. Картинка, чи там сценка, котру ту подаємо, може послужити взірцем для подібних праць. Се не просто з уст народних списане оповідання, а прецінь і не повістка артистична,— се немов сирий матеріал до повісті, згромаджений умілою рукою. Вкажу тільки на подібні студії і записки Решетнікова, знаменитого реаліста російського, котрий в них іменно находив відсвіження і скріплення для свого таланту. І в нашій літературі появлення цілого ряду подібних картин може багато причинитися до твердого розуміння життя народного і того завдання, яке має перед ним література. Тому-то радо містимо сесю картину в нашій збірці і щиро бажаємо, щоб молода її авторка не покидала і надалі подібної праці».

«Таку вже Бог долю судив» (Народне оповіданє) — вперше надруковано в книзі «Перший вінок» (Жіночий альманах. Виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки), Львів, 1887 р.

«Теща» (Образок з народного життя) — вперше надруковано в книзі «Перший вінок».

«При звуках музики» — вперше надруковано в часописі «Народ» (орган Руско-української партії), Львів, 1890 р., ч. 18.

«Спогади про Івана Франка»¹ — назва умовна, саме під такою назвою вони вперше були опубліковані з численними перекрученнями, неточностями, перестановками фраз С. Щуратом та О. Деєм у збірнику «Іван Франко у спогадах сучасників» (Львів, Книжково-журнальне видавництво, 1956 р.). Насправді це лист

¹ Більш детальні коментарі до даних «Спогадів...» див.: Горак Роман. «Тричі мені являлася любов...» — К., Радянський письменник, 1983 р.

М. Рошкевич до М. Возняка, датований 8 червня 1926 року, що починається словами: «Рада би-м вчинити Вашу волю, Пане Професоре, і передати Вам якнайвірніше те, що знаю про Франка з его молодих літ і до кінця нашої знакомості»; далі — за текстом. Лист закінчується словами: «Скінчила-м. Прошу не дивуватись, що вийшло не так, як Пан Професор могли сподіватись, бо, певно, хотіли би щось більше знати. Прошу мати на увазі, що то писала жінка стара і зламана. З поважанем Міхаліна Рошкевич. Беримівці, 8/6 926 р.»

Свої спогади про І. Франка М. Рошкевич доповнила ще одним листом, який тут наведений у вигляді доповнення.

Частково дані спогади М. Возняк використав у статтях «Перша любов Івана Франка» («Неділя», 1934 р., №№ 23—26, Львів) та «Автобіографічний елемент в оповіданні І. Франка «На дні» (М. Возняк. Нариси про світогляд І. Франка. Львів, 1955 р.).

Друкується за автографом, який зберігається в архіві М. Возняка (рукописний відділ Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України; Воз. 765, о. 177).

С. 54. «Мій батько...» — Михайло Якович Рошкевич (1830—1886), священик. 1856 року закінчив Львівський університет та Львівську духовну семінарію і в цьому ж році був висвячений у духовний сан. Працював адміністратором церкви у с. Пасічне коло Станіслава (нині Івано-Франківськ), а відтак був парохом у селах Перегінського деканату. Деякий час працював помічником свого батька в селі Угорники (тепер передмістя Івано-Франківська), де й народились його діти: Ольга, Ярослав та Михайлина. З 1864 року аж до смерті був парохом села Лолин біля Долини. Там і похований. Могила збереглась.

Ольга — Ольга Рошкевич, дочка Михайла Рошкевича та Марії Руденської. 14 вересня 1879 року вийшла заміж за Володимира Озаркевича (3. 02. 1853 р., с. Белелуя — 10. 05. 1912 р., с. Березів Середній), якого М. Рошкевич у спогадах називає «мій швагер». Народилась Ольга Рошкевич 11. 02. 1857 р. в селі Угорниках, померла 30. 05. 1935 р. в селі Миклашів біля Львова, де й похована. Могила збереглась.

Ярослав — Ярослав-Яків Рошкевич, брат Ольги та Михайлини. Народився 8. 05. 1858 р. в селі Угорниках, помер 26. 04. 1904 р. в м. Бродах, де й похований. Могила не збереглась. Навчався у Дрогобицькій гімназії до 1875 року, де його репетитором був І. Франко. З від'їздом І. Франка до Львова перевівся до Львівської академічної гімназії, яку закінчив 1879 року. В цьому ж році поступив на правовий факультет Львівського університету, який успішно закінчив 1883 року. Працював судовим практикантом Вищого крайового суду у Львові, з 1888 року — конципіст цісарсько-королівської дирекції поліції у Львові, а з

1895 року — комісар поліції у Бродах. Більш детально про нього див. статтю Р. Горака «Біль» (газ. «Прикарпатська правда», №№ 24—26 за 1989 р., м. Івано-Франківськ).

С. 55. «У нас дома сподівалися Франка...» — Вперше Франко приїхав у Лолин 1874 року, коли навчався у сьомому класі Дрогобицької гімназії. Репетитором Я. Рошкевича став у 1873 році.

С. 56. «Ту книжечку маю у себе». — Мова йде про книжку: Goethe. Faust. Diamand Ausgabe, Berlin, 1869. Після смерті Ольги цю книжку Михайлина Рошкевич подарувала музею Івана Франка у Львові. Теперішнє місцезнаходження книжки невідоме.

«...він у Великодню суботу постив...» — У Великодню суботу 1865 року помер Яків Франко, батько Івана Франка. Цей звичай постити у день смерті батька Іван Франко зберігав до самої своєї смерті.

С. 59. «... син бувшого пароха Лолина...» — Цим парохом був Микола Шашкевич (1813—1864), рідний брат Маркіяна Шашкевича. Його син Теодор став героєм нарису Івана Франка «Звичайний чоловік» у збірці нарисів «Рутенці» (Львів, 1913 р.).

С. 64. «...приїхав до нас несподівано питомець Озаркевич з Белелуї». — Володимир Озаркевич (див. прим. до стор. 54). Маєток у с. Белелуя після смерті батька Володимира, Івана Озаркевича, був переданий Науковому товариству ім. Т. Шевченка у Львові і став міцною фінансовою опорою цієї інституції.

«...в Устю над Прутом, у маминого вуйка...» — Йосифа Проскурницького (1823—1881), пароха даного села.

С. 65 «...поїхала сестра зі мною до Іваніківки коло Станіславова, де наш вуйко був парохом». — Іван Руденський (1830—1879).

«У Львові був мамин брат урядником...» — Порфирій Руденський (1835—1914), магістратський урядник.

С. 66 «...др. Озаркевич...» — Євген Озаркевич (1861—1916), відомий український вчений, гігієніст, брат Володимира Озаркевича, директор «Народної лічниці» у Львові.

«...Величкова...» — Єроніма Озаркевич, в заміжжі Величко, сестра Володимира Озаркевича.

С. 67 «...не минули... і Яворів, дім Окуневських, а близьку родину Озаркевичів». — Село Яворів Косівського району Івано-Франківської області. У 1968 році цей будинок, у якому містився фельдшерський пункт, згорів.

С. 72. «...до одної пані-польки...» — Аделі Монзе, учительки народної школи в Болехові. Перед тим учителювала в Стрию.

С. 74. «...поєдинок mezi д-ром Теофілем Окуневським та польським шляхтичем Розвадовським». — Цей поєдинок набрав широкого розголосу. Польський шляхтич Розвадовський за образу українського народу був викликаний на дуель відомим українським суспільно-громадським діячем, пізніше послом у віденський парламент Теофілем Окуневським, родичем Ольги Рошкевич. Вибір упав на шпаги. Розвадовський був шокований, коли зрозумів, що Окуневський уперше в житті тримає шпагу в руках і зовсім не має поняття про бій. Т. Окуневський скористався розгубленістю шляхтича, наніс йому несподівано удар і відтяв вухо. Оскільки умова дуелі була — до першої крові, переможцем поединку став Теофіл Окуневський.

С. 79. «Я з нею бачилася на похороні нашої мами...» — Марії Руденської, 1836 року народження. Померла у Львові 1919 року і похоронена на Личаківському цвинтарі.

С. 81. «...сестра рішилась доручити через мого сина листи Франка...» — Листи Івана Франка до Ольги Рошкевич. М. Возняк всіляко намагався дістати їх, але Ольга Рошкевич ніяк не погоджувалась віддати. Син Михайлини Рошкевич таємно від Ольги Рошкевич переписав їх і віддав М. Вознякові. На жаль, була переписана тільки частина листів. Довідавшись про це, Ольга Рошкевич більше не дозволила доторкатись до листів. Їх вона заповіла покласти собі у могилу. Воля Ольги була сповнена.

«Фотографія з часів по матурі...» — М. Михайлина Рошкевич помиляється (див. статтю Р. Горака «Біль» у газ. «Прикарпатська правда», №№ 24—26 за 1989 р., м. Івано-Франківськ). Фотографія зроблена перед матурою, на початку травня 1875 року.

«З моїх споминів про Наталію Кобринську» — вперше надруковано в газеті «Новий час», 1934 р., № 139.

Після слів «Завдяки Франкові появилoся друком мое перше оповідання «Кума з кумою»...» редакція зробила таке зауваження: «В «Молоті» 1878 р., перше оповідання у нас, написане в бойківськiм діалекті», а після слів «...приїхали гості з Великої Ук-

раїни...» редакція дала пояснення: «Цей епізод ліг в основу оповідання Кобринської «Du bist die Ruh?»¹

С. 84. «...др. Софія з Окуневських-Морачевська...» — Софія Анастасівна Окуневська (12. 05. 1865 р., с. Довжанка Тернопільського повіту — 24. 02. 1924 р., м. Львів). Відомий український вчений-гінеколог, член НТШ, перша жінка в Галичині, яка закінчила гімназію (1884 р.). Не діставши дозволу навчатись в університеті, виїхала 1887 року навчатись на медичному факультеті Цюрихського університету і успішно закінчила його 1890 року, ставши, таким чином, першою жінкою-лікарем в Австро-Угорщині. 1890 року вийшла заміж за відомого польського вченого, відкривача таланту В. Стефаника і його щирого приятеля Вацлава Морачевського. Тільки 15 березня 1900 року диплом доктора Софії Морачевської був нострифікований Вченим сенатом Краківського університету, і вона дістала дозвіл на самостійну лікарську практику. Була прекрасною піаністкою, збирачем фольклору. Стала прообразом однієї з героїнь «Меланхолійного вальсу» Ольги Кобилянської. За твердженням самої О. Кобилянської, С. Окуневська зробила з неї українську письменницю. Свої літературні твори С. Окуневська опублікувала в «Першому вінку» (1887 р.) під псевдонімом «Єрина» (наукова розвідка «Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних» та оповідання «Пісок, пісок»). Похоронена на Личаківському цвинтарі у Львові.

---

¹ Чи ти спокій? (Нім.)

ЗМАРНОВАНИЙ ТАЛАНТ

Чотири оповідання, спогади про Івана Франка та Наталію Кобринську — ось усе з творчого доробку Михайлини Рошкевич, з іменем якої Іван Франко пов'язував великі надії і врешті мусив визнати, що для української літератури її талант зістав змарнованим. Розумів, що до цього прикрого факту долучився і сам. Відчував свою вину перед нею. Намагався поправити ситуацію, мав твердий намір видати її твори окремою книжкою, але зробити це йому так ніколи й не вдалося. Невідомо, як назвав би цю книжку, але з огляду на ті причини, через які талант Михайлини Рошкевич так і залишився незреалізованим, назва «Таку вже Бог долю судив», узята від одного з її народних оповідань, видається найбільш влучною і відповідною.

Була дочкою священика — і цим визначалось не тільки її соціальне становище, а й той грандіозний скандал, який зчинився після дебюту Михайлини Рошкевич як письменниці оповіданням «Кума з кумою», опублікованим у 1878 році в галицько-українській збірці «Молот» Івана Франка та Михайла Павлика.

Той скандал відбився не стільки на сторінках тодішньої ще доволі убогої і малочисельної української преси, скільки в загальній обструкції, яку витворило оточення, з якого вийшла молода дебютантка, і примусив її замовкнути на довгі роки.

Це оточення не могло дарувати Михайлині Рошкевич того, що оповідання було надруковане у збірці тих, від кого відвернулось «порядне» суспільство і поспішно оголосило їх небезпечними для себе ворогами та злочинцями.

І хоча поважний та авторитетний для галицького суспільства Володимир Барвінський, пізніше — засновник

першого українського політичного часопису «Діло», намагався переконати це суспільство на сторінках львівської «Правди», що в збірці І. Франка та М. Павлика є не стільки того пресловутого соціалізму, який всіх так перелякав, скільки «силування погодити народні принципи» з утопічними мріями про новий, справедливий суспільний лад, однак це ніскільки не погасило скандалу, а навпаки — роздмухало його. З пристрастей, які в основному зачіпали загальні тенденції збірки «Молот», вогонь перекинувся на питання про літературу, її найважливіші завдання, напрямки, якими вона повинна розвиватись, аби сповнити своє основне покликання. «У нас нема літератури!» — вигукнув у розпалі цієї суперечки молодий Іван Франко. Замість неї бачив «газети, повні фраз, маскуючі заливом слів недостачу мислі, й брошури, голосно і з твердим переконанням розправляючі о виїденім яйці, справоздання з діяльності, котрої ніхто не бачив...» Окрім того бачив «повісті про торішний сніг, в котрих все, крім життя, правди й дотепу», вірші про природу, «засушену в бібулі», та про чуття, «законсервовані в спіритусі». Це ще, панове, не література! «Се плісень,— твердив він у цій же статті, яка так і називалась: «У нас нема літератури»,— що вкриває гниле болото, але не пахуча цвітиста мурава. Се щось таке, що твориться ні на землі, ні в воздуху, ні в воді, щось відірване від життя, від мислі, від сучасних інтересів, що повстає і гине, не будячи в нікім цікавості, ні охоти, ні співуділу, а хіба рівнодушне здвигнення плечима».

На Франка з усіх боків посипалось каміння. Даремно боронився він тим, що визнання факту відсутності справжньої, потрібної суспільству літератури може тільки спричинитися до її становлення та розвитку, як це сталося після заяви В. Белінського про відсутність народної літератури в Росії чи в німецькій літературі після голосного і також скандального виступу Г. Лессінга, який, на весь світ заявив про німецьку літературу: «Все брехня! У нас нема геніїв, ні півгеніїв, ні Парнасу — нічого! У нас нема літератури!»

Суспільство, а особливо та його частина, яку представляла «хранительниця народних традицій» львівська «Правда», аж ніяк не хотіла визнавати Івана Франка за пророка чи бодай за В. Белінського чи Г. Лессінга. Так, у нас нема літератури, — підтвердила вона, — якої хоче добродій Франко. Нема і бути не може! Селюх, просто людин — це ще не все суспільство, а лише його «окремішня часть». Це низ, а не цвіт. Чи всі стремління літератури мають бути скеровані тільки на те, аби задовольнити оту розгнуздану, здеморалізовану і розпиту масу? У нас справді нема літератури для суспільства, коли під ним розуміти його верх, його еліту. Чи не досить нас розчулювати оповідями про Іванів та Петрів? Зрештою, — погоджувалась «хранительниця» не так народних, як старих народських поглядів, — кожному своє. Франко — мужик, то хай і пише про мужиків.

Воляння Франка повернутись лицем до «меншого брата», його болів та страждань були названі модною хлопоманією, а література — хлопістикою.

Серед тих модних хлопоманів опинилась і Михайлина Рошкевич, чим «Правда», нікуди діти, була дуже здивована і обурена.

На фоні тодішньої літературної продукції, якою щоденно кормилось галицьке суспільство, невеличке оповідання Михайлини Рошкевич «Кума з кумою» вирізнялось глибоким знанням народного життя, його проблем, звичаїв та побуту. Навіть прекрасним знанням мови, яка була бичем господнім для тодішніх галицьких літераторів.

Написане оповідання у формі розмови двох ще доволі молодих жінок з одного села. Одна з них вийшла заміж за міського чоловіка й живе у Велдіжі, а друга залишилась у рідному селі Лоліні. Давно не здибались і от тепер зустрілися в базарний день. На одну і другу чекає вдома пильна робота, але не можуть розійтись, поки не обміняються новинами. Основна новина — Анна Сопрунівська, яка, що не кажи, трохи задовго засиділася в дівках, вийшла заміж за

«якогось з смого села». До весілля носив її на руках і таку «любу» до неї мав, що світ такого не бачив. Розходилось йому не стільки про саму Анну, як про її придане. Все пустив по вітру після весілля. І бити скоро почне...

І дізнається читач з тої розмови не тільки про Анну, але й про все, що діється в селі, маленькому Велдіжі, околиці. Зрештою, нічого особливого. Але саме це «нічого особливого» в устах оповідачок прозвучало як щось особливе. Нужда, забобонність, повне безправ'я жінки, деморалізація села — ось, шановні, що таке народ, низ суспільства, від якого відвертаєте очі і не хочете протягнути руку допомоги.

Оповідання написане бойківським діалектом з усією його стихією, чаром і красою. Саме тим діалектом, який довго служив у літературі предметом кпин та насмішок. Михайлині Рошкевич судилося ввести його вперше в нашу літературу.

Оте глибоке знання народної мови, звичаїв, побуту, форми ведення розмови створюють враження, що це навіть не оповідання, а дуже точна фотографія чи майстерний етнографічний запис, зроблений досвідченим збирачем народної творчості. Останнє давало можливість М. Павлику означити жанр твору не оповіданням чи новелою, а спеціальним, придуманим для даного випадку словом — «фотографія». «Картинок, схоплених з життя з фотографічною вірністю, без примішки повістярської фантазії, — писав він, — у нас досі майже не було видно в літературі, а прецінь такі картинки, коли б їх написано багато, мали б не тільки огромну вартість етнографічну і язикову, але були би міркою вірності повістей артистичних, та й, з другого боку, давали б до них багатий матеріал. Картинка, чи там сценка, котру ту подаємо, може послужити взірцем для подібних праць». Він переконаний, що саме такі «фотографії», як їх зробила Михайлина Рошкевич, можуть багато в чім прислужитись українській літературі і твердому розумінню життя народного.

Окрім всього у М. Павлика як видавця збірки «Молот», яка була фактично продовженням забороненого цензурою журналу «Громадський друг», справді склалось враження, що в оповіданні Михайлини Рошкевич нічого вигаданого нема, а все відповідає істині, все від початку до кінця відображено, як у дзеркалі. Ніякої «примішки повістярської фантазії».

А властиво кого звинувачує Михайлина Рошкевич,— не вгомонувалась «Правда»,— в тому, що такий у нас народ? Нічого б дивного не було, коли б такі звинувачення прозвучали з уст різних франків і павликів, але з уст дочки священика?! То вже було цілком незрозуміло. Михайлина Рошкевич була віднесена до зрадниць, яка перейшла заборонену лінію і опинилась у таборі ворогів...

І справді, Рошкевичі й численна родина матері Михайлини — Марії Руденської походили з давніх священицьких родів і в силу того факту відносились до верхівки української суспільності, жили за її законами та традиціями; народ для них, як не жаль, був лише прихідником до церкви, паствою, за рахунок якого жили.

Молоді хлопці закінчували гімназії, вступали вчитись на теологію, щоб успадкувати батьківську професію, одружувалися з дівчатами зі священицьких родин і продовжували отой встановлений триб життя, яким жив батько, дід, прадід. Коли ж хотіли вирватися з цього кола, то попадали під чужі впливи, ополячувались, онімечувались, ставали людьми, втраченими для своєї нації. Дівчата? Їх доля була незавидна й окреслювалась кухнею, церквою, дітьми. Освіти діставали настільки, щоб читати молитовник, а в кращому випадку якусь дозволену мораллю благочестиву літературу. Приходив час, коли їх вивозили у світ, тобто на якийсь храмик, де обов'язково на них чатували ще невисвячені теологи. Зав'язувалися знайомства, відбувались заручини, гралось весілля — і відтак молода попадає переходила в хату чоловіка, де все було таким самим, як у домі батьків...

Все це судилось пройти і Михайлині Рошкевич. Вона народилась не у 1860 році, як ще й досі продовжують твердити франкознавча література та різні довідкові видання, а 18 листопада 1859 року в селі Угорниках, що тепер прилучилось до Івано-Франківська. В тому селі був парохом її дід, Яків Рошкевич, а допомагав йому батько — Михайло Рошкевич, який нещодавно, у 1856 році, закінчив теологічний факультет Львівського університету, де навчався разом з пізнішим лідером та ідеологом галицького москвофільства, професором того ж університету Ісидором Шараневичем. В університеті Михайло Рошкевич набрався твердих москвофільських переконань, рахував себе «настоящим рускім», нарікав на лиху долю, яка застала його піти серед мужви та хамла працювати і говорити до них «іспорченим» мужицьким «язиком». Чекав на той час, коли його митарства закінчатся, Галичина опиниться під короною російського царя, або ж він, вірний царський «подданий», нарешті вирветься на необмежені простори «Расеї-матушкі» і заживе по-людськи. Попри все мусив з себе вдавати гарячого прихильника австро-угорського монарха і особливо його багатообіцяючих реформ щодо становища священика, яке вже й не було таке дуже зле. Вдома, аби не паскудити рота, послуговувався польською мовою, яка хоч і не така вже прекрасна, «как руская», а все ж таки не така вже й бидляча, як мужицька. Був начитаний, добре орієнтувався в новітній соціології, але мав деспотичний характер, від якого стогнали всі домашні. Вища духовна власть його недолюблювала, а тому завжди намагалась спихнути на якісь мізерні, малоприбуткові парохії. Від того отець М. Рошкевич «не унивал», а перед своїми товаришами по фаху навіть хвалився, що цим самим сповняє своє пастирське «предназначеніє» і має можливість наvertати темний народ до його «настоящего ісконного корня».

Хоч як намагався триматись шановний отець, але бідність давалася взнаки. Михайлина була третьою дитиною в

сім'ї, і батьки згадали народне повір'я, що коли дитину назвати одночасно іменем батька й матері (справжнє ім'я Михайлини — Михайлина-Марія), то Бог зглянеться і більше не буде сім'ї посилати «прибутку». Добре чи погано це повір'я, але справді після Михайлини сім'я більше не поповнювалась. Тільки через сім років народився у Рошкевичів син, котрого за таку несподіванку назвали Богданом. Повір'ю все-таки судилося справдитись і на цей раз, бо ще малим хлопчиною Богдан помер.

Від чотирьох років Михайлина почала мандрувати з батьками з одного приходства на друге. Спочатку село Пасічне, потім Тур'я Велика коло Болехова, відтак Сваричів Перегінського деканату і нарешті Лолин коло Долини.

Слідуючи традиції свого середовища, Михайло Рошкевич забороняв своїм дітям мати будь-який контакт з селянськими дітьми, себто мужвою. «Були то такі часи,— згадувала опісля Михайлина Рошкевич,— що священницькі родини відносилися до селян з висока, не дозволяно дітям бавитися з селянською дитиною, відтягали цілковито, щоби не стикалися з їх способом життя. Єсли часом дозволено, то була вже то велика ласка для допущеної селянської дитини на «покої»... Сестра і брат віддані були до шкіл, я сама-одна бавилася і тужливо споглядала-м у сторону розбавленої дівчорі. Як були-сьмо старші, то вже самі не чули-сьмо потреби ані приємності стикатися з народом».

Час, правда, вносив деякі корективи в усталене життя галицького священства. На навчання був відданий не тільки старший брат Ярослав, а й сестра Ольга. Навчання брата в Дрогобицькій гімназії забиравало майже весь прибуток батька. На інших вже залишалось зовсім мало, але батько знайшов вихід. Відправив Ольгу до жінчиної родини в Усте над Прутом, де була гувернантка. На Михайлину вже не залишилось ні гроша. Оскільки лише в 1872 році була введена обов'язкова початкова освіта, то Михайлина Рошкевич не дістала навіть найелементарнішого.

Навчалась сама. Трохи від батька, трохи від брата та сестри. Проте їй не судилося сидіти цілими днями у вікні і спостерігати, як на вулиці бавляться сільські діти. Користаючись частою відсутністю батька та зайнятістю матері, Михайлина робить мандрівки між люди. Знайшла собі вірних подруг, знала про кожне горе і радість під соло-м'яними стріхами. Прекрасно вивчила не тільки сільський ландшафт, але й народну мову. Навчилась багатьох пісень, ладканок, коляд. Вірування і звичаї села прийняла за свої рідні. Батько сварив, лаяла й мати, а Михайлина знаходила спосіб, аби втекти на якесь сільське весілля, де дрібно грали бойківські цимбали і витинали скрипки. Село ставало рідним домом, у якому знала все — від найменшого до найбільшого.

Після декількарічного навчання в заблукалої на Поділлі французенки додому повернулась Ольга, аби включитись в установлений порядок життя: сидіти і чекати, поки її віднайде наречений і забере на свою парохію. З навчанням брата на перших порах усе йшло добре, навіть був відмінником. Однак несподівано з математики дістав погану оцінку. Йому загрожувало залишитись на повторний рік. Стривожений за сина батько поїхав у Дрогобич і, за рекомендацією тамтешніх гімназійних учителів, найняв для Ярослава репетитора. Тим репетитором виявився Іван Франко. З того часу у Лолині тільки й говорили, що про Франка. Врешті 1874 року, коли репетитор закінчив сьомий клас, він не поїхав додому на літо пасти худобу та косити сіно — вирішив відвідати підопічного. Своїм зовнішнім виглядом та поведінкою не справив на сестер належного враження: не знав «бонтону» та товариського «поведення». З огляду на гостей, які могли нагрянути в будь-яку хвилину, мусив на ходу переучуватись. Наступного року, коли приїхав удруге, вже був добре вивчений, відповідно одягнутий і справляв щонайкраще враження на доколичних священників своїми розмовами і декламаціями. Рахуючись з тим, що всі навколо вважали Франка за най-

імовірнішого кандидата на університетську кафедру, а також з тим, що Франко попросив у батьків руку Ольги, як того вимагає звичай, отець Рошкевич почав трохи крізь пальці дивитись і на хлопоманію Франка, і на його захоплення модними течіями в соціології. Закриває отець очі й на те, що М. Павлик, який приїздить з майбутнім зятем, веде між селянами цілком дискретні розмови і компрометує його в очах пастви. Проте «спосіб говорення Франкового,— як засвідчить Михайлина Рошкевич,— про наш нарід упадаючий, про его темноту, про его терпіння і про его відчуване своєї недолі ділав на мене освідомляюче».

Михайлина і Ольга поволі стають Франковими однодумцями. Вміло і тонко, найчастіше через читання відповідної літератури, Франко впроваджує сестер у свій світ і переймає їх ідеєю служіння своєму народові. Почали з малого — збирати й записувати народні пісні з околиці. За цією роботою Франко не міг не зауважити високу природну спостережливість Михайлини і її вміння цікаво оповідати. Сталось те, що й повинно було статись. Франко запропонував Михайлині писати. Був захоплений від тих перших «шкіців», які вислала йому. Передав М. Павликові, аби видрукував у «Громадському друзі». Та поки йшла підготовка, у січні 1877 року М. Павлика заарештовують, а відтак заарештовують і Франка. Розпочався процес, який увійшов в аннали історії як перший соціалістичний процес в Галичині.

Після арешту ставлення Михайла Рошкевича до Івана Франка різко змінилось: не буде університетської кафедри, а дочка залишилась ославленою. Мало того, що бідна. Батько вимагає, аби Франко звільнив Ольгу від даного слова, що буде йому дружиною. Ні Ольга, ні Франко не уявляють свого майбутнього життя одне без одного. Не повинна й Михайлина схибляти з обраної дороги. Нехай пришло йому свої нові твори. Ті, що були передані М. Павлику, очевидно, при арешті пропали.

Серед нових присланих творів був і шкіц, названий «Кума з кумою». «Шкіц панни Міні,— писав Франко Ользі Рошкевич 10 листопада 1878 року,— тут всім подобався і швидко буде надрукований з похвальною заміткою. П[авлик] посилає їй від себе письмо, а я замічу тільки, що в неї видно коли ще не талант писательський, то принаймні огромну силу обсервації, котра для всякого писателя повістей перша і найважливіша річ. Якби панна Міня (чого від серця бажаю) взялася писати більше подібних шкіців, а при тім читала другі взірцеві повісті (Золя, Толстого, Решетнікова, Нечуя), то з неї могла б ся виробити дуже реальна і хороша писателька».

Лист М. Павлика був повний щирого захоплення талантом Михайлини та сестри Ольги, яка з намови Франка перекладала деякі твори Е. Золя. Ті твори,— писав М. Павлик,— «такі живі й такі вірні, що робить велику честь Вам обом, і коли ви ще будете самі цінити свої праці, порівняно з своїм життям, то закасуєте всіх нас у повістях, а особливо в виображенню жіноцтва... І славно буде, як на сором тим людям, котрі так довго дивились на люцке життя, а не бачили його,— як галичанки підуть у письменстві, хоть не передом, то бодай порівняно з тими мужчинами, що зірвали раз навсігди з загальним галицьким недоумством ціною свого життя й становиськ, а то й свободи, найдорожчої річи над усе, і котрим не надіятися нічого, як тільки до смерті співати пісню «Каменярів».

Михайлину та Ольгу М. Павлик рахує вже своїми. Вони пірвали з минулим і також до смерті готові співати пісню «Каменярів». Той табір, з якого вони вийшли, потрібно за допомогою сестер нещадно демаскувати. Панькатись нема чого. Ніякої пощади! Для отця Рошкевича також. До того ж він навіть не руський священик, а «батюшка», «поп», москвофіл. Він, Павлик, з допомогою Ольги та Михайлини виведе його на чисту воду! Нехай сестри роздобудуть книжку прибутків та витрат свого батька, яку він веде. Для сестер це велике випробування. Вони не хо-

чуть виставляти свого батька на сміх. Протривайте тому задумові й Франко. Врешті уступає наполяганням М. Павлика і просить сестер переписати книжку. Нехай не бояться, він не дозволить ославити батька. Та Павлик на цьому не заспокоюється. Раз сестри вже не ті, що були, то варто показати світові, як виглядають «наші попадянки» та як їх виховують. М. Павлик задумує написати на цю тему декілька великих статей. «Ще приходиться мені просити,— писав він їм,— Вас обох передом, щоб Ви не гнівалися на мою замітку про Л[олин] (повне ім'я не буде надруковане). Це згадка з початку 1876 року, значить, минуло, а головне перемінилося. Впрочім, я там згадую про Вашу тодішню полохливість (імені, розуміється, не буде надруковано) і про Ваш добрий вигляд, але я ніяк не виную Вас за це, в чому Ви самі не винні, особливо коли Ви тепер стараєтеся скористати із свого положення,— тільки я зовсім не буду щадити тих людей і тих їх поступків, котрі ніяк не роблять їм честі і котрих Ви боронити навіть не відважитесь, бо коли виступати проти панування одної люцкої істоти над другою, против несправедливості, то треба вже не зупинятися перед ніким і перед нічим».

І Ольга, і Михайлина настрашились того, що нарobili. Відчули, що зробили гріх проти батька, матері, і взагалі — як після цього всього, отих публікацій, дивитись їм у вічі? Особливо діткнутою почувалась Михайлина. Вона пише листа до Франка і просить негайно повернути її твори. Не буде їх друкувати. «Панна Міня,— відповість Франко,— дармо буде гніватися на нас, але шкіц її ще того самого тижня, коли прийшов, зівстав надрукований... Дуже було би жаль, якби панна Міня з тої причини перестала писати далі, особливо тому, що всю відповідальність за надрукування я взяв на себе і що таким способом моя би була вина, якби наша література втратила мгнонадійну писательку, якої зарід безперечно бачимо в шкіці».

Михайло Павлик настоював на своєму. Сестрам, твердив він, нічого боятися. Вони пірвали зі своїм середовищем і стали на шлях борців, а боротьба не знає ні пощади, ні компромісів. «Тепер, коли вже Ваш шкіц надрукований зо дві неділі тому,— писав він Михайлині,— Вам прийдеся хіба вмерти з гніву або писати далі. Я переконаний, що ні, а коли вже пішло добре раз, і то до того перший, то далі піде, як по маслу, і зовсім того не пожалуєте. Тепер Ви пишете, може, тільки про іграшку, але прийде час, коли Ви в своїх повістях мусите зачепити ті питання і ті повістки будуть Вашою єдиною потіхою і місцем, де Ви зможете виповісти все, що Вас буде боліти, бо жите не один золотий сон, особливо для тої людини, котра не жие з зажмуреними очима, а думає що-небудь, бодай про сто-сунок людей до себе».

Михайлина відписала, що більше не напише ні рядочка. Була переконана, що її обдурили і використали для своїх цілей. Даремно вибачався Франко, даремно просив Павлик. «Ви будете,— писав М. Павлик Михайлині,— руські сестри де Гонкур або ще докладніше — Еркманом—Шатріаном, бо, накілько я вирозумів, то Ви маєте (французький) дар підхоплювати внішні рухи, живість людей, само жите так, як воно показуєся очам (Шатріан), а Ваша сестра знов більше психічні прояви, думки, застанову (Еркман): от якраз добрий склад одного повістяря».

Нічого не допомогло. М. Павлик махнув рукою. З'являється замітка про Лолин, де обидві сестри, правда, без імен, бояться навіть свого власного голосу, а єдине заняття, в якому вправляються і досягли неабияких успіхів — безконечні переодягання по декілька разів на день. Словом, дурні гуски, які чекають, коли нарешті татко з мамцею віддадуть їх до комори з гусаками...

З'являється замітка і про батька, також без вказання імені. Називалась вона «Доходи і витрати вбогого священника». Маска бідності з отця Рошкевича здерта. Його прибутки, виявляється, не такі вже й малі — навіть біль-

ші, як у гімназійного професора. Та професор сіє між народом зерна науки, а шановний отець плодить темноту, язичіє, неучтво! Мало того, ті гроші, що здирає з мрян, випускає цигарковим димом або проциндрює в карти.

З'являється і «шкіц панни Мані» «Кума з кумою».

Михайлина в розпачі. Гнів отця Рошкевича не має меж. Михайло Павлик вирішив скористатись ситуацією. Хто тепер захоче «з поренних», тобто порядних, Михайлину в «жони». Вона в очах оточення скомпрометована. Нехай виходить за нього, Михайла Павлика, заміж...

Після цього всього Михайло Рошкевич вже цілком серйозно збирається покинути Лолин і втекти світ за очі — в Росію. Сестри, скориставшись запрошенням родини, втікають в Іваниківку, де замість декількох днів просиджують цілу зиму. Ольга, користуючись волею, їде до Франка у Львів...

В околиці серед «паньства» Михайлина дістає кличку «опришок», що рівнозначне розбійнику, а Ольга — «довбня». Шановні панотці і паніматки тепер повчали своїх дочок: ось, бачите — виховав-викохав батько собі дочок, неба радий був би їм прихилити, а що з того вийшло, така сьогодні вдячність від дітей.

Скандал був настільки голосним, що Наталія Кобринська, пишучи для жіночого альманаху оглядову статтю про жіночий рух у Галичині та перших жінок-письменниць, побоялася згадувати ім'я Михайлини Рошкевич. «Най Вас не дивує,— писала вона Франкові 25 лютого 1887 року,— що, пишучи о наших жінках, поминула-м Міхаліну... Зробила-м то з намислом... Міхаліна також не хоче пригадуватися, що фігурувала колись в «Молоті»,— не хочу затим, щоби таков дурницею наражатися на докори».

Восени 1879 року Ольга Рошкевич виходить заміж за Володимира Озаркевича, брата Наталії Кобринської, і звільняється від домашньої деспотії. Михайлина Рошкевич, якій всі пророкують, що залишиться в дівках і буде світити сивими косами, вступається з дому також. Живе то

у сестри в Белелуї, то у Наталії Кобринської, яка повдовіла, в Болехові.

Франко почувається винним перед Михайлиною. Вона ж не винить його в тому, що сталося. Таку, видно, вже Бог долю судив. Йй, сестрі, Франкові...

Зібрані Михайлиною Рошкевич народні пісні Франко використовує у прекрасній студії «Жіноча недоля в руських піснях народних», яка вийшла 1883 року. Записана Михайлиною Рошкевич пісня про шандаря від Явдохи Чігур у Франка вилетється в «Украдене щастя».

Рана поволі затягувалась. Франкові врешті вдається переконати Михайлину продовжувати писати: у неї безсумнівний дар, вона не має права змарнувати свій талант. Згодилась. Вислала йому «Таку вже Бог долю судив». Франко від оповідання в захопленні і віддає його до львівської «Зорі». І неймовірно сильний удар! Редактор відмовляється друкувати оповідання: вистачить нашу літературу годувати хлопістикою, заявляє він. Через декілька років це оповідання буде визнано перлиною в українській літературі...

«Як мало ще у нас навіть писателі,— писав з цього приводу М. Павлик,—уособлені до правди (реалізму) в письменстві, видно найкраще з того, що над оповіданем Рошкевички, поміщеним у «Громадському друзі» (насправді в «Молоті» — *Р. Г.*) 1878 року під назвою «Кума з кумою» (фотографія), посміялася тодішня «Правда» під редакцією небіжчика В. Барвінського, а сего самого оповідання «Таку вже Бог долю судив» не хотіли надрукувати в «Зорі», кажучи, що се «занадто велика хлопістика, з якою й так би пора покінчити в нашій письменстві». Тільки дякуючи наполяганням Наталії Кобринської Михайлина Рошкевич погоджується надрукувати його в «Першому вінку», що вийшов 1887 року. В тому ж альманасі було надруковане ще одне її оповідання — «Теща».

До Михайлини Рошкевич прийшов великий успіх. «Крім Олени Пчілки і Наталії Кобринської,— писав новий ре-

дактор «Зорі» Григорій Цеглинський,— заявили знаменитий талант белетристичний Михайлина Рошкевич, Ольга Левицька, Сидора Навроцька і Олеся Бажанська. «Таку вже Бог долю судив» Михайлини Рошкевич — се перла в новелістиці нашої. Звичайний мотив, колізія любові з багатством, перемелений стількикратно нашими романтиками, здискредитований майже нашими драматургами, як чудово він тут переведений! А все то учинило: глибокий погляд в життя народне, котре тут видно у кождім уступі, відчувається у кождім слові. Прегарному оповіданню відповідає і також його внутрішня сторона, будова самого вже оповідання Фенни при тілі покійниці глибоко драматично інсценізована... Свідомий чи несвідомий, але артистизм у високій степені. Знамено сего таланту має в собі і оповідання «Теща». На Михайлину Рошкевич покладає новелістика наша великі надії!»

Про талант Михайлини Рошкевич заговорила польська преса, а також на Великій Україні. «Найкрасне,— відгукнувся Михайло Павлик на появу «Першого вінка»,— та найсумніше оповідання з життя наших галицьких селянок написала попівна Михайлина Рошкевичка». На його думку, ці оповідання є «найправдивіші (найреальніші) і своєю правдою найстрашніші з усього, що видрукувано у «Вінку». М. Павлик переконаний, що реалізм — це перш за все натуралізм, правда без «примішки повістярської фантазії». «Рошкевичка,— писав він,— взагалі нічого не видумує. Усі її дієві особи — живісінькі...» «З Рошкевички,— переконаний М. Павлик,— при більшій освіті та при знакомстві з європейськими письменниками могла би вийти найправдивіша русько-українська письменниця. Вона дуже добре знає наше мужицьке життя, особливо жіноче, в Долинецьких сторонах, навколо Лолина, де її батько був попом, і дуже щиро жила з селянами. Тепер вона сирота. Додамо, що тут же надруковане й друге її оповідання з мужицького життя — «Теща», де так само правдиво показана кривда бідної тещі-вдовиці від зятя,

котрому вона здуру записала все своє господарство. І ніхто їй на її кривду не порадив: ані люди, ані війт, ані піп, ані навіть суд».

Здавалось, що тепер Михайлина Рошкевич, підтримана критикою, зможе нарешті оправдати надії, які на неї покладалися. Здавалось, що все буде добре, українська література дістане справжню письменницю. До співпраці запрошує її Олена Пчілка, яка має намір випускати журнал «Рівність». Вона вже обіцяла майбутнім читачам, що одною з чільних авторок журналу буде «одна з найбільш видатніших сьогочасних письменниць» Михайлина Рошкевич.

Та замість одної біди прийшла інша. Зі смертю батька Михайлина втратила не тільки дім, рідне село, за яким до кінця своїх днів буде гірко тужити,— вона втратила спокій. Її мучить думка, що до смерті батька прилучилася й вона. Не знала, як спокутувати свою вину перед ним. До того ж та слава, яка впала, мов сніг на голову. Що з того, що її талант визнано, коли тут, у провінції, на неї показують пальцями, сміються поза очі, відверто ігнорують у товариствах — «писателька». А ще дехто при цьому додасть: «Многонадійна». Знову з допомогою приходять М. Павлик. Радить вийти заміж за Ржегоржа — відомого чеського етнографа, якому Михайлина допомагала збирати фольклор...

Франко пропонує Михайлині виїхати з ним та його дружиною в Америку. Не рішилась і на цей крок.

Завдяки Франкові журнал «Народ» у 1890 році публікує ще одне оповідання М. Рошкевич — «При звуках музики». Оповідання засвідчило про ще одну грань таланту Михайлини — вміння тонко й глибоко проникати в душу героїв, саме те, чого на перших порах не зауважував М. Павлик і радив взяти собі на допомогу сестру Ольгу, яка тим володіла. Оповідання Михайлини Рошкевич давало можливість твердити, що її письменницькі можливості ще далеко не вичерпані.

На жаль, це оповідання було останнім, яке з'явилося друком. Після цього Михайлина Рошкевич замовкла. Не допомогли благання Івана Франка, який докоряв, що вона марнує талант. Збувалась жартами: «Не вмію ні читати, ні писати, хочуть мене за короля обрати»... Іван Франко просить підготувати ще одно-два оповідання, і він випустить книжку. Нічого не допомагало. Твердила у відповідь, що має того всього вже аж забагато. Почала уникати Франка.

У 1890 році в Болехові Михайлина Рошкевич виходить заміж за випускника теології Львівського університету Йосипа Іванця, двоюрідний брат якого, також Йосип Іванець, одружився з дочкою сестри Ольги — Оленою-Ольгою Озаркевич.

Від того часу повністю присвятила себе сім'ї. Відсторонюється, як і сестра Ольга, від світу, навіть не бажає нікому про себе нагадувати. З 1891 року живе в Новосілках Гостинних неподалік Рудок, через два роки її чоловік дістає парохію в Белзі, а в 1897 році — в Ременові коло Куликова, неподалік Львова. Ще поки жила Наталія Кобринська, час від часу приїздила з нею до Львова, а з її смертю втратила й те. Має перед усіма оправдання, чому не пише: її сини Іван, Степан та Роман потребують опіки. Дала їм освіту. Всі пішли в Січові стрільці. Найстарший, Іван, стане відомим художником. Працював в артистичній групі при Пресовій квартирі УСС. Його картини з життя Січового стрілецтва, зарисовки, графіка, особисті спогади та враження стали тою основою, на якій писалась історія стрілецтва. Зокрема, відома історія Осипа Думіна. Світлини, зроблені ним на полях битв, постійно друкували «Шляхи», «Літопис Червоної Калини», «Наша Батьківщина». Середній син стане адвокатом, а наймолодший — лікарем.

У війну живе у Львові. Чоловіка інтернують. Війна, народні страждання примушують Михайлину Рошкевич знову взятись за перо. Через знайомих передає їх для

друку, але тим оповіданням та зарисовкам так і не судилось бути надрукованим, вони загубились у хуртовині війни.

27 лютого 1920 року нове горе — від плямистого тифу помирає чоловік Йосип Іванець. З Ременова Михайлина Рошкевич переїжджає жити до сестри Ольги.

Про Михайлину, як і, зрештою, про Ольгу, вже мало хто в літературному світі пам'ятає. Їх, одних із перших галицьких жінок-письменниць, обминають критичні огляди, які торкаються питань історії літератури; забули й знайомі, котрих з кожним роком усе меншає. Сини пороз'їжджались, тільки й того, що приїздять на свята. Залишаються хіба спогади про минуле...

Внук Ольги Рошкевич — Володимир Іванець у спогадах, що стосувалися тих часів, напише: «А як вечірній присмерк розпускав своє тендітне павутиння, тоді кімната, в якій жила Ольга зі своєю сестрою Михайлиною, наповнювалась постатями та подіями її молодих, прогомонілих років. У вечірнім сутінку, сидючи за столом, на якому колись у Лолині писав Іван Франко, дві сестри-бабуні викликали постаті минулого: суворого батька о. Михаїла Рошкевича, дотепного та веселого брата Ярослава, завжди готової до словесної дуелі Наталії Кобринської, задуманої Ольги Кобилянської, поважного Павлика та багато інших визначних українських людей другої половини ХІХ сторіччя. Та центральною постаттю в тих розмовах-спогадах був завжди Іван Франко».

Настав час, коли українська громадськість збиралась відзначити десяту роковину від смерті Івана Франка. Випадково про те, що ще живі Ольга Рошкевич та її сестра Михайлина — свідки Франкової юності, довідується Михайло Возняк. Він готує збірку спогадів про І. Франка. Іде до них у Миклашів, де живуть, і просить Ольгу написати спогади. Ольга навідріз відмовляється. Навіть не хоче показати листів, які до неї писав Франко: ніхто не має права втручатись у її особисте життя. Не допомогли ні

прохання, ні уповання на громадську совість — Ольга залишилась невблаганною.

І все-таки М. Возняк дістав листи. Допомогла у цьому Михайлина. М. Возняк мав необережність використати їх у деяких своїх статтях, що викликало велике обурення Ольги. Про написання спогадів не могло бути й мови. Замість Ольги ті спогади про Франка напише Михайлина. І треба ж — М. Возняк, настрашившись гніву Ольги, не друкує і їх. Вперше вони будуть опубліковані тільки у 1956 році.

М. Возняку Михайлина Рошкевич пише спогади і про М. Павлика, передає його листи до неї. Частково те листування М. Возняк використав для статті «Громадський друг».

У 1934 році газета «Новий час» опублікувала спогади Михайлини Рошкевич про Наталію Кобринську. Для ілюстрації спогадів Михайлина Рошкевич вислала ряд унікальних фотографій. Спогади мали бути надруковані у декількох випусках газети, але вийшло так, що редакція скоротила їх, підредагувала і опублікувала в одному номері.

Смерть Ольги у 1935 році наводить Михайлину Рошкевич на сумні рефлексії. Поволі втікає життя. До того ж починає катастрофічно тратити зір. Це особисте нещастя спричиняється до того, що вона гарячково хапається за перо знову. Пише ряд статей-спогадів про своїх знайомих, які причинилися до української культури. Перо не хоче слухатись. Відчуває, що час упущено. Творче життя відійшло. Написані оповідання замикає в накаслику. Гарячково впорядковує свій архів, архів сестри. Музею І. Франка при Науковому товаристві ім. Т. Шевченка віддає столик з Лоліна, за яким писав І. Франко, книжку Гете, яку подарував сестрі.

Доля зібраного архіву сумна. Частина його, особливо та, яка стосувалась Наталії Кобринської, Михайлина Рошкевич передає для наукового опрацювання Орісі Величко —

дочці Героніми Озаркевич, сестри Наталії Кобринської. Піддавшись більшовицькій пропаганді, О. Величко виїжджає на Радянську Україну, де незабаром разом з батьком гине у сталінських катівнях. Доля архіву невідома. В ньому було більше ста листів Івана Франка...

«Визволення» Західної України 1939 року приносить нові страждання старенькій Михайлині Рошкевич. Найстаршого сина, Івана Іванця, обирають головою Спілки художників, а затим заарештовують і заганяють на мідні рудники поза Урал.

У 1940 році, коли був організований меморіальний музей І. Франка у Львові, Михайлину Рошкевич провідує Д. Лукіянович. Просить написати спогади про Камењара. Музей обіцяє опублікувати їх у своєму збірнику, який готує. Спогади пропали.

Так сталося, що в час війни з великої сім'ї Ольги, при котрій жила Михайлина, не залишилося в живих нікого, крім онуки Марії, яка врятувалась тим, що була вивезена в Німеччину. Обидва сини Михайлини пішли в Українську повстанську армію.

Вже не чекала на чергове «визволення». У 1944 році при наступі Радянської Армії покинула Миклашів і виїхала на захід разом з невісткою — дружиною Івана Іванця. Майно розібрала далека родина, бібліотека залишилася на горищі. Наступний парох Миклашева, який прийшов жити на плебанію, був вивезений у Сибір лише за те, що не доніс властям про неї. Бібліотеку після ревізії було винесено на двір і спалено. Знищено повністю творчий доробок Івана Іванця, який зберігався у Миклашеві.

Пробиваючись з боями на Захід, згинув середній син. Чудом врятувався наймолодший. Він віднайшов матір у таборі біженців і забрав з собою. Дістав роботу лікаря в Дубраві коло Орлова в Чехословаччині. Розпочалось важке життя емігранта, до того ж в одній зі сталінських вотчин. На Батьківщину, обминаючи різні рогатки, підуть сумні листи. «Я думками,— писала Михайлина

Рошкевич в одному з них,— в своїм краю, по тих усіх сторонах, куди мене судьба носила від дитинних літ аж до мого виїзду. В своїх думках стримуюсь над Свічею при Гошівським монастирі, там, де і моя свічка горіла. Поміркуй, я цілими днями сама на тих покоях, а тут ще вид заслонений, тільки чую, як потяг гуде, трамвай, а з гуші не бачиш, хоч як і близько. Чи треба було виїздити?»

Листи до М. Возняка та Д. Лукіяновича стосовно бібліотеки в Миклашеві так і залишились без відповіді. Померла невістка Марія, помер син. Дізналась і про смерть Івана на мідних рудниках. Залишилась одна-однісінька.

Скільки було принесено в жертву — ціле життя, і все було втрачено. Перед собою не мала нічого, крім Божого милосердя. Таку вже Бог долю судив. Був такий блискучий, хоч і важкий, початок. Була надія. Пророкували, що стане визначною українською письменницею. Нічого, нічого з того не вийшло.

1956 року, коли святкували соту річницю від дня народження Івана Франка, ніхто й допустити не міг, що вона ще жива. Єдиний свідок тих далеких років. Її вже давно похоронили у довідниках, у франкознавчій літературі, в котрій вона тільки зазначалась як сучасниця Франка.

Її не стало 21 червня 1957 року. Хоронили її на міському цвинтарі в Орлові, у гробівець, де вже спочивали син та невістка.

Не було ніде ніякого некролога. Тільки 1958 року одна з газет канадських українців повідомила про її смерть. «Як одна з немногих,— писалось у некролозі,— пішла Михайлина Рошкевич на поклик нових ідей, скріпила ряди піонерок у боротьбі за краще майбутнє української жінки. Постать її шляхетна й безпретензійна, сердечна й спочутлива до других — житиме в пам'яті».

Тій пам'яті й приурочуються отих чотири оповідання, спогади про Івана Франка та Наталію Кобринську.

РОМАН ГОРАК

З М І С Т

<i>Від упорядника</i>	5
Франко Іван. Михайлині Рошкевич	11
Кума з кумою	12
Таку вже Бог долю судив	23
Теща	38
При звуках музики	46
Спогади про Франка	54
З моїх споминів про Наталію Кобринську	82
<i>Примітки</i>	85
Горак Роман. Змарнований талант	91

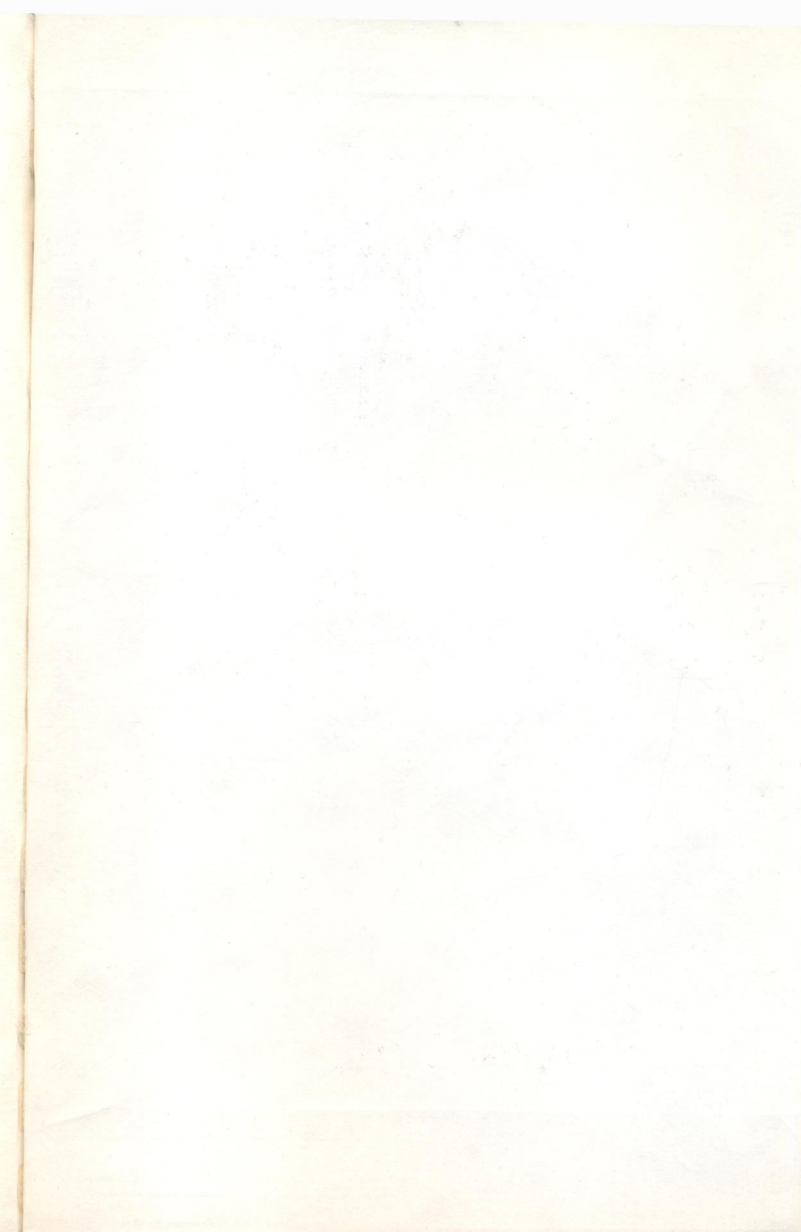
ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

Рошкевич Михайлина Михайлівна
ТАКУ ВЖЕ БОГ ДОЛЮ СУДИВ
Оповідання, спогади

Упорядкування і післямова
Горака Романа Дмитровича

Редактор *В. Т. Звенигородський*
Художник *К. І. Суєвалова*
Художній редактор *Б. Р. Пікулицький*
Технічний редактор *В. І. Франчук*
Коректор *М. І. Ткач*

Здано на складання 07.12.92. Підписано до друку 10.03.93.
Формат 70×100¹/₃₂. Папір офсетн. № 1. Гарнітура літературна
Офсетний друк. Умов. друк. арк. 4,55
Умов. фарбовідб. 4,63. Обл.-вид. арк. 4,91. Замовлення 1405-2
Видавництво «Каменяр». 290000 Львів, Підвальна, 3
Львівська книжкова фабрика «Атлас». 290005 Львів, Зелена, 20

250

ЛВІВ
«КАМЕНЯР»